

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 47 Volume: 9 Issue: 47

Aralık 2016 December 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

MOLLA HALİL ES-SİİRDÎ VE BAZI TASAVVUFÎ KAVRAMLARA YAKLAŞIMI* MULLAH HALİL SİİRDÎ AND HIS APPROACH TO SOME MYSTICAL CONCEPTS

Bülent AKOT**

Öz

Siirdî, hayatı, eserleri ve düşünceleriyle kendi çağının ilim ve fikir hayatına yön veren âlimler arasında yer almaktadır. Yazdığı ilmî eserlerle kendi dönemindeki medrese ehlinin, ilmî çevrelerin dikkatini çekerek hoca ve talebelerin ilim ve fikir dünyalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Giriş ve iki bölümden müteşkil olan bu çalışmada, Siirdî'nin kendi eserlerinden istifade edilmek suretiyle kendisi ve bazı tasavvufî kavramlara yaklaşımı ele alınmıştır. Birinci bölümde Siirdî'nin hayatı ve eserleri konu edilmiştir. İkinci bölüm, Siirdî'nin genel tasavvuf anlayışına ayrılmıştır. Bu bölümde, eserlerinden ve hayat tarzından hareketle çeşitli tasavvufî kavramlara yaklaşımı ve bu kavramlara yüklediği anlamlar ele alınıp günümüz insanının anlam arayışına nasıl bir katkı sağlayabileceği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Molla Halil, Siirdî, Tevbe, Nefs, Fena, Takva.

Abstract

Siirdi is among the scholars who direct the life of science and ideas with their lives, works, and thoughts. With his written scientific works, his revolutionary madrasa has been influential in the shaping of the knowledge and ideas of the teachers and students by drawing the attention of the scholarly circles. In this study which consists of introduction and two chapters, Siirdi's approach to himself and some mystical concepts was explored by taking advantage of his own works. In the first part, the life and works of Siirdi were discussed. The second chapter is devoted to the general understanding of Sufiism. In this chapter, the approach to various mystical concepts and their implications on the movements of their works and lifestyle are discussed and how the contemporary people can contribute to the search for meaning.

Keywords: Mullah Halil, Siirdi, Tevbe, Nefs, Fena, Takva.

Giriş

Makalenin konusu, 18. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın ilk yarısında Bitlis ve Siirt'te yaşamış olan Molla Halil es-Siirdî'nin (ö. 1259/1843) hayatı ve bazı tasavvufî kavramlara yaklaşımıdır. Siirdî, Bitlis/Hizan'da doğmuş, Siirt'te yaşayıp Siirdî adını alacak kadar Siirt'le özdeşleşmiş ve doksan üç yaşındayken Siirt'te vefat etmiştir. Kendisi Kâdirî Tarikatına mensup önemli bir müfessir, muhaddis, mutasavvıf, mütekelim, kurrâ, şair, hatip ve dilbilimci bir âlimdir. Araştırma, Siirdî'nin şimdiye kadar üzerinde pek durulmamış tasavvuf anlayışını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Siirdî'nin tasavvuf anlayışı, mürşid, seyr u sülûk, insan-ı kâmil, takva, zühd, ve tevbe gibi tasavvuf terminolojisinin temel kavramları üzerine bina edilmeye çalışılacaktır. Siirdî'nin on yedi eseri mevcut, yedi eseri ise kayıptır. Dokuz eserin de sadece bir iki kaynağa ona ait olduğu iddia edilmekte ancak mevcudiyeti ispat edilememektedir. Siirdî'nin yazmış olduğu eserlerin dağınık hâlde ve şimdiye kadar eserlerin tercüme ve transkripsiyonlarının yapılmamış olması önemli bir güçlüktür. Siirdî'nin, tasavvufu sözden daha çok hâl lisanıyla ifade ettiği göz önüne alındığında bu anlama problemi daha da artmaktadır.

Siirdî hakkında torunu Şeyh Abdulkahhâr tarafından yazılan ancak herkes tarafından torunlarından Şeyh Fudayl'e atfedilen ailenin biyografik *Terceme-i Menâkıbu'l-Ceddinâ* adlı el yazma eseri, temel kaynakların başında yer almaktadır.¹ Ayrıca Muhammed Emîn el-Bağdâdî'nin *Hediyyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*; Ömer Rızâ Kehhâle'nin *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*; Hayreddîn ez-Ziriklî'nin *el-A'lâm Kâmûsu Terâcimu Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-Arab ve'l-Mustaribîn ve'l-Müsteşrikîn* ile Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri ve Sırât-ı Müstakîm*, Ömer Atalay'ın *Siirt Tarihi*; Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük Tefsir Tarihi*'nde ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *İslâm Ansiklopedisi*'nde Ömer Pakiş'in "Molla Halil Siirdî" maddesinde bahisler mevcuttur. Akademik açıdan ise Tefsir ve Arap Dili ve Belağatı alanlarında hazırlanan yüksek lisans tezleri ile çeşitli makale ve bildiriler günümüze kadar artarak

* Bu çalışma, yazarın "Halil-i Siirdî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı" adlı kitabının 9-140 sayfaları arasından üretilmiştir.

** Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Şeyh Abdulkahhâr tarafından *Terceme-i Menâkıbu'l-Ceddinâ* adındaki yazma eser, kırk yedi varak, doksan dört sayfadan müteşekkildir. Torunu Şiğatullah Sevgili'nin Şahsi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

devam etmektedir.

Birinci Bölüm

I. Hayatı ve Ailesi

Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Hâlid es-Siirdî, Bitlis'in Hizan ilçesinin Külpik köyünde dünyaya gelmiştir (Şeyh Abdulkahhar, tsz.: 46b; Pakiş, 2007: 386). Siirdî'nin doğum tarihi ihtilafıdır. Bazı kaynaklarda doğum tarihi olarak 1168/1755 tarihi verilirken; (Ziriklî, 1984: II, 317) diğer bazı kaynaklarda ise 1159/1746 tarihinden bahsedilmektedir (Atalay, 1946: 112). Bunun yanında bazı kaynaklarda doğum tarihinden hiç bahsedilmemektedir (Bursalı, 1334: II, 38; Bilmen, 1974: II, 741). Doğum tarihi konusunda çoğunluğun ittifak ettiği tarih ise 1164/1750'dir. (Abdulkahhar, tsz.: 46b; Bağdâdî, 1951: I, 357; Kehhâle, 1993: I, 683; Pakiş, 2007: 386; Pakiş, 2005: 30, 250-251). Kaynakların çoğunda Halil-i Siirdî'nin 1259/1843'te Siirt'te vefat ettiği belirtilmiştir (Ziriklî, 1984: II, 347; Kehhâle, 1993: I, 683). Bazı kaynaklar Siirdî'nin vefatını 1257/1841 olarak; (Bursalı, 1910: V, 377) bazıları ise 1255/1839 olarak kabul etmişlerdir (Atalay, 1946: 112). Şeyh Abdulkahhâr ise çoğunluğun üzerinde ittifak ettiği 1259/1843 tarihini verirken kabri de Siirt'te olup şehrin doğusunda hafif yüksek bir tepe üzerinde bulunmaktadır (Abdulkahhar, tsz.: 46b).

Siirdî'nin ailesi neseben Mardin yakınlarında metfun, Şeyh Musa Ezûlî'ye, ondan da Hz. Ömer'e ulaşır. Bu aileye Hz. Ömer'in nesli olduklarından Ömerî denir. Aile tüm fertleri ile tam bir ulema ailesidir. Babası Molla Hüseyin b. Molla Hâlid el-Kolâtî'dir (ö. ?). Siirdî'nin Molla Mustafa, Molla Abdullah ve Molla Mahmud adında üç oğlu vardır. Molla Mustafa'dan da Molla Hüseyin, Molla Halil, Molla Mahmud, Molla Hamid ve Molla Hasan adında torunları dünyaya gelmiştir. Oğlu Molla Mustafa'dan torunu Molla Hüseyin'in oğulları ise Molla Abdurrahman, Yusuf ve Ziyaeddin'dir. Yine torunlarından Molla Hasan'ın oğulları ise Molla Abdulkahhar ve Mustafa Âsım'dır. Torunlarından Molla Mahmud'un oğlu ise Molla Halid; torunu Molla Halil'in oğlu Molla Abdullah, torunu ise Molla Ömer ve Molla Ömer'in oğlu da Molla Fethullah'tır. Üçüncü oğlu Molla Mahmud'dan olma torunu ise Şeyh Abdulkahhâr'dır (Abdulkahhar, tsz.: 46b). Bunun yanında Siirdî'nin soyu günümüzde de devam etmekte olup "Sevgili" soyadıyla tanınmaktadır.

Siirdî'nin birçok torunu olup Siirt'in Kurtalan ilçesinin Zokayd (Kayabağlar) kasabasına nispetleri dolayısıyla Zokaydî mahlasını almışlardır. Çalışmanın sınırlılıkları sebebiyle torunlarının en fazla bilinenlerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Torunlarından Şeyh Abdulkahhâr Zokaydî (ö. 1324/1906), Siirt'in Eruh ilçesinin Tartze isimli köyünde; 1260/1844 tarihinde ailesinin tek çocuğu olarak dünyaya gelir. Daha küçükken babası Molla Mahmud vefat ettiğinden, o zamanlar Gundşeyh isimli köyde bulunan dayıların yanında çocukluğunu geçirmiştir (Korkusuz, 2007: 362-363).

Şeyh Abdulkahhâr, ilim tahsilini amcası Molla Ömer'in yanında tamamlamış; diğer amcası Molla Mustafa'dan da ilim tahsil ettiği belirtilmiştir (Abdulkahhâr, tsz.: 34a). Tasavvufi eğitimine Şeyh Muhammed-i Fersafî'nin (ö. 1309/1892) yanında başlamış ve altı yıl devam etmiştir. Ancak sonradan ismi gittikçe etrafa yayılan Şeyh Abdurrahmân-ı Tâgî'yi duymuş ve müridlerinin seviyesini öğrenmek ve etrafı tanımak için yanına gitmeye karar vermiştir. Ancak Tâgî ile tanıştıktan sonra bir daha yanından ayrılamamış ve böylece ikinci şeyhi, Tâgî olmuştur (Abdulkahhâr, tsz.: 35b).

Şeyh Abdulkahhâr'dan sonra aileyi temsil eden oğlu Şeyh Mahmud Zokaydî ise 1877 tarihinde Siirt'in Halenze köyünde dünyaya gelmiştir (Abdulkahhâr, tsz.: 36a). Bölgenin en ileri gelen âlimlerinden biri olan Şeyh Mahmud Zokaydî, ilmî icazetini ve tasavvuf eğitiminin bir bölümünü babası Şeyh Abdulkahhâr Zokaydî'den almıştır. Babasının vefatı üzerine mürid arayışına girmiş ve neticede tasavvufi halifelîği 'Hazret' lakaplı Şeyh Muhammed Ziyâuddîn'den almıştır (Abdulkahhâr, tsz.: 36a-37b).

Şeyh Mahmud Zokaydî, ilmî yönden ilerlemiş ve birçok eser de telif etmiştir. Bunun yanında o, 1925 yılındaki Şark Hadîsesi'nde Antalya'ya sürülmüş, iki yıl Antalya'nın Korkuteli ilçesi, bir yıl da merkez olmak üzere toplam üç yıl memleketinden uzak bir diyarda ikamete mecbur edilmiştir. Şeyh Mahmud Zokaydî 1364/1944 yılında vefat etmiştir. Kabri Zokayd (Kayabağlar) kabristanında bulunmaktadır (Abdulkahhâr, tsz.: 36b-44a).

Şeyh Mahmud Zokaydî'den sonra aileyi oğlu Şeyh Fudayl Zokaydî temsil etmiştir. Şeyh Fudayl Zokaydî, 1919 tarihinde "Zokayd" kasabasında dünyaya gelmiştir. (Abdulkahhâr, 1a) Medrese eğitiminin büyük bölümünü babasından ve abisi Şeyh Cüneyd'den; (Abdulkahhâr, tsz. 34a) tasavvuf icazetini ise Şeyh Maşuk'tan almıştır (Abdulkahhâr, tsz.: 35ab).

Şeyh Fudayl Zokaydî, ömrünü medreselerde ders vermekle geçirmiş, ilmin yücelmesi için seferber olmuştur. Yetiştirdiği yüzlerce talebe Anadolu'nun muhtelif yerlerinde müderrislik, hocalık ve manevi önderlik misyonlarını üstlenmiştir. Bunun yanında birçok hatıra kitabı yazmış ve günlük tutmuştur. Hac ziyaretlerini baştan sona anlatan çok geniş "seyahatnameler" kaleme almıştır. Ayrıca babası Şeyh Mahmud Zokaydî ve dedesi Şeyh Abdulkahhâr'ın menkıbelerini bir kitapta toplamış; yine civardaki Nakşibendi müridlerinin mektuplarını tedvin etmiştir (Korkusuz, 2007: 370-71).

II. Eğitimi

Siirdî, ilk eğitimini babası Molla Hüseyin b. Molla Hâlid el-Kolâtî'den (ö. ?) almıştır. Soyu Hz. Ömer'e dayanan Molla Hüseyin, oğlunda bulunan üstün yeteneklerin farkında olduğundan oğlunu yanına alarak duâsını almak üzere *Ma'rifetnâme* sahibi İbrahim Hakkı Hazretleri'ne götürmüştür. Siirdî'de kabiliyet gören Erzurumlu İbrahim Hakkı, sırtını sıvazlayarak, "Allah sana çok ilim, salih amel ve uzun ömür versin." şeklinde duâ etmiştir (Bursalı, 1334: II, 38).

Sonrasında babası Molla Hüseyin, oğlunu kendisinin de hocası olan ve Külplik'te ikamet eden Molla Hüseyin el-Karâsevî'ye teslim etmiştir. Siirdî, Kur'ân-ı Kerim eğitimini bir yıl içinde tamamlamış; daha sonra Hizan âlimlerinden fıkıh ilmini tahsil etmiş, Molla Abdurrahmân el-Belâkî'den Şafii fıkıhını konu edinen *el-Envâr* ile Hâfız Şîrâzî'nin *Dîvân*'ını okumuştur. Hemen akabinde de Bitlis'te Molla Ramazân el-Havzinî'den sarf dersi almıştır. Ayrıca Siirt'in Tillo (Aydınlar) kasabasında yaşayan Molla Ahmet el-Hâfız'dan da ders almıştır (Abdulkahhâr, tsz.: 45b-46a). Yine Siirt'e bağlı Halenze köyünde Molla Mahmud'un yanında *Mesâbih* kitabını okumuş ve daha sonra Van'a bağlı Vastan/Gevaş ilçesine giderek klasik İslâmi ilimleri tahsil etmeye devam etmiştir. Bunları tamamladıktan sonra Van'ın Müküs/Bahçesaray kasabasında Molla Muhammed b. Molla Ahmed el-Kevnâsî'den *Terkib*, *Şerhu'l-Muğnî*, *Hüsâmâtî* ve bir miktar da kıraat ilmi okumuştur (Bursalı, 1910: V, 377).

Bahçesaray'dan tekrar Hizan'a döndüğünde Molla Abdülhâdi el-Arvâsî'den mantık ilminden *Mukaddimât* kitabını ve Hoşap'ta Hüseyin el-Hoşabî'den *Şerhu's-Şemsiye* ve haşiyelerini de okumuştur. Buradan da Cizre'ye gittiğinde Şeyh Ferrûh'tan Nesefî'nin *Şerhu Akâidi'n-Nesefî* ve haşiyelerini okuyup tekrar Hoşab'a dönüp Molla Hasan el-Bizenî, Molla Abduselâm ve Molla İsmâil'den *Muhtasaru'l-Meânî*'yi ve Molla Hasan'ın yanında da *Yusuf Züleyha*'yı okumuştur (Abdulkahhâr, tsz.: 46a-46b). Daha sonra Irak sınırları içinde bulunan İmadiye şehrine giden Siirdî, Molla Yahya el Muzûrî'nin yanında *el-Fenârî*, *Kavl-i Ahmed*, *İsâmu'l-Vaz* ve *Risâletu'l-İstiâre* kitaplarını haşiyeleri ile beraber okumuştur. Bir taraftan da hocasının takrirlerini tedvin etmiştir. Son olarak da bölgenin Reisu'l-uleması ve İmadiye Müftüsü Molla Mahmud'un yanında hüküm ve usûl ile ilgili kitapları okumuş ve hocasından ilim icazeti almıştır (Abdulkahhâr, tsz.: 46b).

Bu şekilde ilimde şöhret bulmuş birçok âlimden ders alarak mezun olan Siirdî, Bitlis/Hizan'da Meydan Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır. Buradaki müderrislik hayatı yaklaşık beş sene sürmüştür. Babasının isteği üzerine Siirt'e yerleşen Halil-i Siirdî, Mederese-i Fahriye'de yaklaşık otuz sene müderrislik hayatını sürdürmüştür. Bu süre zarfında bir taraftan binlerce talebeye ilim öğretmiş, diğer taraftan da pek çok eser telif etmiştir. Siirdî, kendi çocuklarına ders vermeyi de ihmal etmemiştir (Abdulkahhâr, tsz.: 46b).

Siirdî'nin birçok talebesi de vardır. Bunlar, Molla Mahmud, Molla Abdullah, Molla Mustafa; Halenze köyünden Molla Ali, Tillo kasabasında Şeyh Hamid, Şeyh Hasan, Molla Muhammed el-Hazvinî, Molla Mahmud b. Molla Ebubekir es-Sıhrî ve Molla Mahmud b. Molla Arab es-Siirdî'dir (Abdulkahhâr, tsz.: 46b).

Yaşadığı dönem itibariyle bölgede aşağı yukarı bütün yerleşim birimlerin-de irili ufaklı birçok medresenin bulunduğu ve bu medreselerin maddi kaynağının bütünüyle ya o çevrede oturan halk tarafından ya da medreseye bağışlanmış vakıflardan karşılandığı bilinmektedir. Siirdî, bu tip medreselerde talebe okumuş ve yetiştirmiştir. Bu medreselerden mezun olanlar, bugünkü anlamda bir nevi yükseköğrenim diploması işlevini gören bir icazet almakta ve kabiliyetleri ölçüsünde büyük veya küçük bir medresede görev yapmaktaydılar. İcazetnamelerde kimin kimden icazet aldığı belirtilmekte ve bu silsile genelde İslâm kültür tarihinde çok iyi bilinen bir âlime kadar uzanmaktadır. Siirdî'nin vefatından sonraki icazet silsileleri incelendiğinde bölge medreselerinde verilen icazetnamelerin büyük bir kısmının Siirdî yoluyla yukarıya bağlanması, onun bahsi geçen medreseler üzerindeki etkinliğini göstermesi açısından önemlidir (Pakiş, 1996: 12,13).

Siirdî, aldığı medrese eğitimi ile özellikle Arap Dili ve Edebiyatı konusunda çok iyi sayılabilecek bir seviye elde etmiştir. Eserlerini dönemin ilim dili olan Arapça ile kaleme alan Siirdî'nin bu eserleriyle o dönemlerde bölgedeki medreselerin eğitiminde etkili olduğu görülmektedir. Ancak eserlerinin Arapça ve el yazması şeklinde olması, bir iki tanesi hariç çoğunun henüz tahkik edilmemiş olması gibi nedenlerden dolayı maalesef günümüzde hak ettikleri ilgiyi yeterince görmemektedir (Pakiş, 1996: 14).

Siirdî, medrese tahsilinin akabinde Irak'taki âlim ve mutasavvıf Kadiri Tarikatı'nın Halisi koluna mensup Seyyid Ahmed Reşîdî'ye bağlanıp kendisinden tasavvufi icazet almıştır (Desûkî, 2007: 66). Ahmed Reşîdî, Kadiri Tarikatı'nın kollarından Halisiyye'ye mensuptur. Halisiyye, Ziyâeddîn Abdurrahmân Hâlis et-Talebânî'ye (ö. 1275/1859) nispet edilir (Gürer, 2006: 373). Hâlis et-Talebânî, 1212/1797 tarihinde Kerük'te doğmuş, eğitimini tamamladıktan sonra dedesi Mahmûd el-Zengânî tarafından yaptırılan evde tarikat neşrine başlamıştır. Türkçe gazeller ve Farsça şiirler de yazmıştır (Yücer, 2004: 371-372.). Kendisinin seyr u sülûkü kelime-i tevhid ve lafza-i celale kasretmek suretiyle, bir tarikat ictihadı yapmasından dolayı bu tarikat tesis edilmiştir (Gürer, 2006: 373).

Ahmed Reşîdî de Hâlis et-Talebânî'nin icazet verdiği müridlerindedir. Hakkında pek malumata rastlanılmayan Reşîdî ile ilgili en geniş bilgi yine Siirdî'nin kendisinde mevcuttur. Reşîdî'nin Irak'ta Kadiri

Tarikatı'nda nasıl bir mürid olduğunu yine Siirdî'den öğrenmekteyiz: "Şeyh Ahmed Reşîdî, cennetlik bir şeyh olup havas ve avam için ömrü boyunca rehberlik etmiştir. Birçok kişi, kurtuluş için ona yönelmiş ve dergâhına kapanmıştır. O, evliyaların en önemlilerinden olup Irak'ta ikamet etmiştir. Orada ticaret yapmayı arzulayan tacirler bile onu ziyaret eder, müsaade ister ve alırlar. Şeyh Ahmed'e tabi olmayanın aklından şüphe edilir. Çünkü o, kemalin bütün vasıflarını kendinde toplayan ve makamı yüksek bir veli, Kureyş neslinden bir Seyyiddir. Kadiri Tarikatı'nda bilhassa bizim gibi bu yörenin halkı için büyük bir şeyhtir. Her kim ki onun elinden tarikat terbiyesi alırsa ilahî feyzlerle nasiplenir. Özellikle bizim gibi yola çıkmış kimselere rahmettir" (Siirdî, tsz., 1a).

Siirdî, diğer mutasavvıfların aksine tarikat ve tekke hayatını kendisiyle sınırlı tuttuğu için yukarıda ismini zikrettiğimiz talebeleri dışında tarikat terbiyesinin devamı anlamında herhangi bir halife bırakmamıştır. O, gayretini müderrislik sıfatını ön planda tutarak talebe yetiştirmek yolunda sarf etmiştir.

III. Eserleri

Siirdî, genellikle medrese müfredatında yer alan derslerle ilgili kitaplar telif etmiştir. Ancak medresele- rin alet ilimleri üzerinde çok daha fazla durması nedeniyle *el-Kâmûsu's-Sânî fî'n-Nahvi ve's-Sarfî ve'l-Ma'ânî* ile *el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fî'n-Nahvi* isim-li eserleri çok iyi bilindiği ve ders kitabı olarak okutulduğu hâlde tefsir, hadîs, fıkıh ve kelim alanında yazmış olduğu eserleri yeterince bilinmemekte ve bunlardan istifade edilememektedir (Pakiş, 1996:15).

O dönemlerde büyük ilim merkezlerinden uzakta bulunmaya bağlı olarak buralarla irtibatın ve bilgi alış- verişinin arzu edilen düzeyde sağlanamaması, maddi yetersizlikler gibi bazı olumsuz sebeplerden dolayı bölge- deki medrese müderrislerinin eser telif etme geleneğinin zayıf olduğu bilinmektedir. Bu gelenek içerisinde yetiş- mesine ve bunun dışına pek de çıkmamasına rağmen Siirdî'nin bu kadar çok eser telif etmiş olması yine onun dikkat edilmesi gereken yönlerindedir. O, İslâm coğrafyasının diğer ilim merkezleriyle yeterince diyaloga gire- bilmiş olsaydı, bu birikimiyle çok daha farklı eserler telif etmesi de mümkün olabilirdi. Ayrıca müellifin eserleri- nin çeşitli nedenlere bağlı olarak umumi kütüphanelere girememiş olması, kendisinin uzun süre daha geniş ilim çevrelerince bilinmesini ve araştırmacıların söz konusu eserleri üzerinde çalışmasını engellemiştir (Pakiş, 1996: 15-16).

Siirdî, dinî ilimlerin neredeyse bütün dallarında eser telif etmiştir. İçinde yaşadığı şartların tüm olumsuzluklarına rağmen, bazıları "şerh", "haşiye" ve tekrar türünden de olsa çokça eser telif etmiş olması, onun ilmî yönünü göstermektedir. Siirdî'nin *el-Kâfiyetü'l-Kubrâ fî'n-Nahv*, *el-Ma'fuvvât* ve *Nehcu'l-Enâm* adlı eserlerinin dışındaki kitapları kütüphanelerde bulunmamaktadır. Eserlerinin önemli bir bölümünü torunu- nun torunu Sibğatullah Sevgilî'nin şahsi kütüphanesinde bulmak mümkündür.

1. Mevcut Eserleri

- 1.1. Basiretu'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmî'l-Ğuyûb
- 1.2. Kâfiyetü'l-Kübrâ fî'n-Nahv
- 1.3. Kâmûsu's-Sânî fî'n-Nahvi ve's-Sarfî ve'l-Ma'ânî
- 1.4. Mahsûlu'l-Mevâhibi'l-Ahadiyye fî'l-Hasâis ve's-Şemâilî'l-Ahmediyye
- 1.6. Manzûmetun fî Mevlîdî'n-Nebî
- 1.7. Manzûmetü'z-Zümrüdiyye Nazmu Telhîsi'l-Miftâh
- 1.8. Minhâcu's-Sünneti's-Seniyye fî Âdâbi's-Sulûki's-Sûfiyye
- 1.9. Nehcu'l-Enâm
- 1.10. Risâle fî İlmi'l-Mantık (İsâğocî)
- 1.11. Risâle fî'l-Mecâz ve'l-İsti'âre
- 1.12. Risâle fî'l-Vad'
- 1.13. Risâle Manzûme fî İlmi Âdâbi'l-Bahsi ve'l-Münâzara
- 1.14. Risâle Sağîra fî'l-Ma'fuvvât
- 1.15. Şerhun alâ Manzûmeti's-Şâtîbi fî't-Tecvîd
- 1.16. Te'sîsu Kavâidi'l-Akâid alâ mâ Senehe min Ehli'z-Zâhir ve'l- Bâtın mine'l-Avâid
- 1.17. Usûl-i Fıkıh ve Hadîs (Abdulkahhâr, 47a).

2. Kayıp Eserleri

- 2.1. Kitâbu Ezhârî'l-Ğusûn min Me'kûlâti Erbâbi'l-Fünûn
- 2.2. Muhtasaru Şerhi's-Sudûr fî Şerhi'l-Mevti ve Ahvâli'l-Kubûr
- 2.3. Mulahhasu'l-Kavâti' ve'z-Zevâcir Fimâ Tekellemû alâ's-Sağâir ve'l-Kebâir
- 2.4. Nebzetü Mevâhibi'l-Ledunniyye fî's-Şatâhâti ve'l-Vahdeti'z-Zâtiyye
- 2.5. Şerhun alâ Kasîdeti'l-Hemziyye
- 2.6. Zübdetü mâ fî Fetâvâ'l-Hadîs
- 2.7. Ziyâu Basireti Kalbi'l-Arûf fî't-Tecvîd ve'r-Resmi Farsi'l-Hurûf (Abdulkahhâr, 47a).

3. Kaynaklarda Zikredilmeyip Nisbet Edilenler Eserler

- 3.1. Tabakâtu'r-Ricâl
- 3.2. Şerhu Manzûmeti Basîreti'l-Kalbi'l-Arûf
- 3.3. Muhtasar Şerhu'l-Emânî li's-Şâtibi
- 3.4. Usûl Muğni'l-lebîbi'l Hac Min Cem'i Cevâmî'i't-Tâc
- 3.5. Manzûmetun fî'l Âdâb Tehdî't-Tâlib ilâ't-Tarîki ve's-Savâb
- 3.6. Kitâb fî't-Tecvîd bi Luğati'l Kurdiyye
- 3.7. Ri-sâle fî Akîdeti Cevhereti'l-İslâm
- 3.8. Kitâb fî't-Talâk
- 3.9. Risâle fî'l Va'zi ve'l-İrşâd (Desûkî, 2007: 54-56.)

İkinci Bölüm

Siirdî'nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı

1. Mürşid

Siirdî, mürşidin sahip olması gereken sıfatlar üzerinden mürşid kavramını izah eder. Ona göre arif olanın dışında kimse irşada ehil değildir ve mürşidin cehd, vera', ilim, zühd, kanaat ve hilm sahibi olması gerekir. Ayrıca mürşid, hayâlî, kerametli, cömert, sabırlı, şefkatli, vakarlı, dürüst, yakîn ve şükür sahibi olmalıdır. Mürşidin sırdaş, güvenilir, diğerkâm ve güzel ahlaklı olarak mütevekkil, mutmain bir hâlde nefesine hâkim bir kişiğe sahip olması elzemdir (Siirdî, tsz: 33a).

Siirdî'ye göre Allah Teâlâ, kimi muhafaza ederse ona kendisinin dahi fark etmediği kerametler verir. Hakk'ın sırrına muttali olan mürşide lütuflarda bulunur. Mürşidin ikbaline dünya malı engeldir. Dünya malını ancak dine, miskinlere ve kardeşlerine yardımcı olmak için talep edebilir. Mürşidlik, makam için ya da benzerleri gibi şehvet için değildir. Kendisi istemese bile Allah Teâlâ insanı yüceltebilir. Yani taat ve mücahedeyle mürşidlik makamını verir. Mürşidlik makamına ulaşan kişi, hakkını vermelidir. Mürşid kimse kardeşlerine yardım ve nasihat edip iyilik yolundan ayrılmamalıdır. Kendini en üstün değil, en aşağı kabul etmelidir. Minnetini insanlara yüklemeyi, minnetini onlardan kabul eder. Sahip olduğu mürşidliği insanlara minnet ediyorsa bırakmalıdır. Mürşid kimse, diğer insanların nefsinin kurtarma sebeplerini aramalıdır. Özellikle irfanda kendinden daha önde olanlara tabi olmalıdır. Yani orada rütbece daha önde olan ve ıslah eden varsa ona uymak gerekir. İrşad için aslen emri terk ve tamamıyla teslim olmak önemlidir (Siirdî, tsz: 29b).

Siirdî'nin mürşid-mürîd ilişkisi dıştan resmiliği çağırıyor ve davranış yönleriyle otoriter bir yapı arz ediyorsa da aslında böyle değildir. Çünkü iki ruh devamlı iletişim hâlinindedir. Biri vermekte ve yönlendirmekte, diğeri ise almakta ve ilerleme kaydetmektedir. Mürîd emre itaat etmek suretiyle, gelişimle sonuçlanan değişimlere ulaşmaktadır. Mürîd aşama kaydettikçe rehberden daha az rehberlik alma ihtiyacında olacaktır (Arasteh, 2000: 93).

Bunun yanında Siirdî, mürşid mürîd ilişkisinin nasıllığını da izah eder. Ona göre mürşidin kalbi le-dünni ilim ile doludur. Yanında bulunanlar, mürşidden lezzet alır. Mürşide bakanlar yanındayken mutlu olur. Mürşidi görmek, mürîdleri sevindirir. Mürşidle karşılaşmayanlar, ancak kalpten isterse rüyada beraber olur. Mürşid ise gelenlere irşad için nasihat eder. Bazen insanların arasına karışır. Lakin vakitlerin çoğunda taat için mürîdlerle meşgul olur (Siirdî, tsz: 29a).

Mürşidin mürîdi terbiye etmesi hususunda yapması gereken, onu nefsi için değil, Allah Teâlâ için kabul etmektir. Bu sebeple mürîde, "din nasihatidir" (Buhârî, İmân, 42; Müslim, İmân, 95; Ebû Dâvûd, Edeb, 59; Tirmizî, Birr, 17) hükmüyle davranmalı, ona şefkat nazarıyla bakmalı ve riyazete katlanma konusunda âciz kaldığında ona yumuşak muamelede bulunmalıdır. Mürîdi bir annenin çocuğunu terbiye ettiği gibi terbiye etmeli; bilge ve akıllı bir babanın çocuğuna ve hizmetçisine yaklaştığı gibi yaklaşmalıdır (Konur, 2005: 149-158).

Mürşid, irşad etmekle ve bilgilendirmekle görevlidir. Allah'ın mahlûkundan faydalanıp Allah'ın emirleriyle irşad edilmelidir. İrşadla Allah'ın zikrinden ve huzurundan nasiplenme olur. Ehil mürşid, sâlik için gereklidir. Mürşid, Allah'ın davasını Hakk'a ve şeriatına bağlı bir şekilde ikame eder. Bunu da şeriat ekseninde tarikat yoluyla yapar. Mürşid olmaksızın Allah Teâlâ'ya yaklaşmak mümkün değildir (Siirdî, tsz: 16a).

Siirdî, mürşidin özelliklerini ve görevlerinin ne olduğunu açıklamak suretiyle konuya açıklık getirir. Mürşid, mürîdlerini tehlikelerden korur; onları sülûklerine doğru irşad eder. Mürşid, mürîdleri cidal ve tartışmadan uzaklaştırarak onlara her durumda duâ etmelerini telkin eder. Bu yüzden sâlik, mürşid-i kâmile muhtaçtır. Bu hâlden ayrılmayıp Allah'ın kapısına yapışmak; ilim ve hidâyet sahibi kâmil bir mürşide hâdim olmak gerekir. Nefsin zorluklarından geçmek için mürşid olmazsa olmazlardandır. Mürşid olmazsa mürîdin gücü kemale ulaşmaya yetmez. Ancak Allah Teâlâ, kereminden lutfederse nadiren mürîd kemale vâsil olabilir. Mürîd, mürşidden zuhur eden fiilleri tenkit etmemelidir; aksi hâlde mürşidini incitebilir. Mürîd, mürşidini başka mürşidlerle de kıyaslamamalıdır (Siirdî, tsz.: 27b).

Siirdî, mürşidin yapması gereken zikirlerden de bahsetmektedir. Ona göre irşad ehlinin zikri, "Yâ

Hakk"tır. Mürşid kişi, ya Hakk'ı zikreder ya da Hakk'ı söyler. Zikrin aslı "Yâ Hayy"dir ki onunla dalaletten uzaklaşılır. Bu durumda zikrin sayısı, sekiz yüz seksen sekiz bin olmalıdır. "Hakk", "Yâ Hayy"ın parçasıdır, gevşek davranılmamalıdır. Ortaya çıkan makamlar, mürşidi asıl maksadından uzaklaştırabilir. Makamlardan da vazgeçip tek matlup olan Allah'a ulaşmak gerekir. Makamlara yönelmek, kerametleri icra etmeyi gerektirir. Matlubu unutmak ise aşağılıkları tatmaktır. Bu duruma düşmek ayıptır, çirkin bir hüsrandır (Siirdî, tsz: 29a).

Mürşidin öğretimi, salt zihinsel bir eylem olmadığı için mürşid aynı zamanda manevi feyzin kendisinden aktığı bir kanal da olmaktadır. Mürşid, hikmet ve marifet dolu kâmil bir insan olarak uzun yıllar süren riyazat ve mücadeleler sonucunda kendi düşük vasıflarını, yüksek vasıflar hâline getirmiş ve bunun sonucunda kaynağını tanımış ve bilgedeki birliği yakalamış bir kimsedir. Dolayısıyla parçalanmış bir benliği yoktur. Kendi içinde huzura ermiş, sükûna kavuşmuş, temkinli ve vakur bir kimsedir. Ağzından hep birlik cümleleri akar, parçalayıcı, bölücü sözler sâdır olmaz. Nereden geldiğinin ve nereye gidildiğinin şuuruna varmıştır. İnsanın önündeki engeller neler, onları çok iyi tanıyan kimsedir. Allah ile o kadar yakınlık peyda etmiştir ki O'nun yeryüzündeki gözü, kulağı olmuştur. Resulünün hakikatini görmüş ve ona öylece imân etmiştir (Kılıç, 2011: 65-66).

Siirdî'nin tasavvuf anlayışında uzun sürecek seyr u sülûk süreci, mürşidin rehberliğinde olmalıdır. Mürşid, seyr yolunda en büyük yardımcı durumundadır. Seyr u sülûk yolculuğunda her mürid, mürşide muhtaçtır. Mürşid, müridin kalbindeki kirleri temizleyerek çıkacağı seyr yolunda ihlaslı ve arınmış bir kalple Allah'a ulaşmasını sağlar.

2. Seyr u Sülûk

Siirdî'ye göre seyr u sülûk yoluna giren sâlik, lanetlenmiş şeytanın hilelerinden, şüphelerden uzaklaşmalıdır. Mürşid tarafından şefkat ile muamele edilip hastalıkları tedavi edilmelidir. Müridin tedavisi her türlü kötü ve zararlı şeylerden uzaklaştırılarak yapılır ve zor şeylerle imtihan edilir. Zorlukları başarsın diye rahat şeyleri yapamaz. Çünkü kolay işlerde, seyr hâlini değiştirme ve amaçtan uzaklaşma tehlikesi vardır. Sâlik, insanlarla olmaktan uzak durur. Hatta kalbi değişim geçirmesin diye ölüleri ziyaret eder. Mürşid tarafından bunlara malik olan müride sülûku kolaylaştırılır (Siirdî, tsz: 33a).

Seyr u sülûk sürecindeki sâlik, manevi bir muhacir olarak da adlandırılabilir. Nitekim Resulullah (sas.), "Gerçek muhacir, Allah Teâlâ'nın nehyettiği şeylerden uzaklaşan kimsedir" (Buhârî, İmân, 4; Ebû Dâvûd, Cihâd, 2; Nesâî, İmân, 8, 9, 11; Dârimî, Rikâk, 4, 8; Müsned, II, 160). diye buyurmuştur. Ankaravî (ö. 1041/1631) de tasavvufi yönden gerçek manada seferin, bu hadîste de belirtildiği şekilde sûfinin iç âleminde gerçekleştireceği her türlü kötülüklerden uzaklaşma tarzında bir sefer olduğu, seferin sonunda sâlikin Hakk'a vâsil olacağı ve seyr ile de kemale ereceği görüşündedir (Yetik, 1992: 163).

Siirdî'nin anlayışında sâlik yolcu gibidir. Sâlikin yapması gereken Hakk'a ve menzillerine ulaşan bir yola yapışmaktır. Yolcunun yaptığı gibi varılmak istenenin dışındaki yollarla ilişkiyi kesmelidir. Sâlikin ihtiyaçları yolcunun yolculuk esnasındaki ihtiyaçları gibidir. Yolculuk esnasında bir bilen rehberliğine, bir yola, erzaka, bineğe, refakatçiye ve silaha ihtiyaç vardır. Bundan dolayı, seyr u sülûk sırasında da sâlike bilen kişi olarak bir mürşid-i kâmil gereklidir ki onu seyr ettirsin, bilgilendirsin hayrı ve şerri tanıtsın. Sonrasında sâlik için erzak olarak takvim gereklidir. Sâlike binek olarak himmet ve refakatçi olarak da isteğine talip ihvanlar gereklidir. En son silah olarak da esmalar olmalı ki şeytan ve nefis düşmanlarından sâliki kurtararak defedebilmeyi sağlasın (Siirdî, tsz: 2b).

Siirdî'nin seyr u sülûk anlayışında sâlik, masivayı kalpten çıkarmak suretiyle bilincini yeniden inşa ya yönelebilecek; nesnelere bağlanmamak suretiyle ilahî zevki tadabilecektir. Kalpten masivayı çıkarmak için yogada ve Hıristiyan keşişlerde dünya hayatından soyutlanma söz konusu iken tasavvufta gündelik yaşamda yasaklamalara gitmek yerine niceliğe bağlanmamak vurgulanır. Bir karşılaştırma yapıldığında tasavvuftaki uygulamanın daha isabetli olduğu söylenebilir. Zira Hıristiyanlıktaki gibi zevkleri sona erdirmeye yönelik durum, fizyolojik olarak mümkünse de istek duyma, hayal kurma gibi durumlar, kişinin fizyolojik açıdan feragatini boşa çıkaracaktır (Ornstein, 2001: 161).

Siirdî'ye göre iyi bir sâlik olmak, Allah'tan korkmakla başlar. Bu sebeple sâlik, sadece Allah'ın rızasını istemeli, Allah'tan başkasını talep etmemelidir. En büyük düşman olarak nefsin görmeli ve nefsinden razı olmamalıdır. Sürekli nefsiyle mücadele etmeli, zorlukla ona cefa vermelidir. Nefsi cehde alıştırıp ona asla yardım etmemelidir. Seyr yolunda eksiksiz şekilde yapması gerekenleri yapmalıdır. Çünkü bir günahtan kurtulmadan nefis, onu başka bir günaha sevk eder. Sâlik, nefsin zorlu şerlerine ve belalarına karşı Allah'tan yardım istemelidir. Nefsi hakkında zor olanı tercih ederse nefsin günahından kurtulur. Dolayısıyla sâlik için kabz daha hayırlıdır ve Allah için kabz tercih edilmelidir. Sâlik, kendini bastan, bastı da kendinden uzaklaştırırsa daha fazla fayda elde eder. Sâlik, su-i zandan, eksiklikten mahrum kalmaktan da sakınmalıdır. Sâlik, şeyhi hakkında rahatsız edecek bir söz söylememelidir. İşinden, taksiratından ve sözünden caymazlık da yapmamalıdır (Siirdî, tsz: 33b).

Siirdî, sâlik için dünyadan ve nefsten tamamıyla soyutlanmadan seyrin mümkün olamayacağına vurgu yapar. Seyr u sülûk yolundaki esaslar, sâlik için özeldir ve sâlik dışındakiler için değildir. Sâlik dışındakiler için dünyadan yararlanma, sağlıklı ve rahat bir yaşam ve Allah Teâlâ'nın helal ve tertemiz nimetlerinden yararlanmak, âhiretten mahrum olmayı gerektirmez. Âhiretten mahrum olmaya sebep olan şey, hayati berbat ve perişan eden birtakım günahlardır. Nitekim dünyadan mahrumiyeti gerektiren şey de takva, salih amel ve âhret zahiresi değil, birtakım başka etkenlerdir. Nitekim doğruluklarından şüphe edilmeyen peygamberler, imamlar ve salih müminlerden birçoğu Allah Teâlâ'nın helal nimetlerine yeterince sahiptiler (Mutahhari, 2001: 290).

Nihai olarak Siirdî'nin seyr u sülûk anlayışının temelinde Allah'ı tanımak vardır. Mürşid tarafından şefkat ile muamele edilip hastalıklar tedavi edilmelidir. Sâlikin yapması gereken Hakk'a ve menzillerine ulaşan bir yola yapışmaktır. Sâlikin durumu yolcunun yolculuk esnasında muhtaciyeti gibidir. Seyr esnasında sâlik için mürşid, takvim, himmet, ihvan ve esmaların zikri gereklidir. İyi bir sâlik olmanın şartı, Allah'tan korkmakla başlar. Bu sebeple sâlik, sadece Allah'ın rızasını istemeli Allah'tan başkasını talep etmemelidir. En büyük düşman olarak nefsinin görmeli ve nefsinden razı olmamalıdır.

3. Nefs

Siirdî'ye göre nefis, çirkin olanı emreder ve insanı vacip olandan uzaklaştırır. Onu gece olsun gündüz olsun sürekli hesaba çekmek gerekir. Gece ayakta kalıp gündüz de oruç tutup nefsin meylettiğini ona vermemek gerekir. Nefsi zühde alıştıran eziyetlere karşı sabır öğretilmelidir. Nefsin hevasına muhalefet edip birçok zaman çıplak ve aç bırakmalıdır. Nefs için dört ölüm isimlendirmesi vardır. Bunlar, yeşil, beyaz, kırmızı ve siyah ölümdür. Siyah, yani ezalara sabretmektir. Çünkü o, nefis için gamdır, gam da zulmettir. Kırmızı, hevaya ve vesveselerine muhalefet etmektir ve kana benzettir. Beyaz, acıkmaktır ve batı nurlandırır, kalbin yüzünü beyazlaştırır. Yeşil, yama giymek ve nebatata ihtilafıyla ihtilaf etmektir. Bu yüzden en kıymetli olan güzel ahlâk ve salih ameldir. Bu konularda pişmedikçe insan nefsinin saflaşması mümkün değildir. Nefs terbiyesinin sermayesi açıklıktır. Açlıktan sonra helal ve meşru olan talep edilmelidir. İnsan, nefsi aç bırakırsa görececek ve işitecektir. Nefs, hevasattan soyutlanırsa Allah'a ulaşılabilir. Nefsi uykusundan uyandıran ölüm ile onu korkutmak gerekir (Siirdî, tsz: 23b).

Siirdî'ye göre insanın kalbinde hevanın izi olursa dünyadan kaçmak mümkün değildir. Hevadan uzaklaşınca marifet, mükemmelleşerek keşfetmeye ve esrarları ortaya çıkarmaya başlayarak bizi ikna eder. Ondaki çok faziletli devamlı feyizlenir ve ebedî saadeti kazandırır. Sonra keşif olgunlaşması için marifet yolu tutulur. Nefsin emrettiği heva terk edildiğinde, insan marifet yolunda devamlı hâle gelir (Siirdî, tsz: 4a).

Siirdî'nin tasavvuf anlayışında nefis yedi aşamada tanımlanmaktadır. Ona göre bu aşamalarda sükûnet hâkimdir. Sâlik, sakinlik ve tevakkufat sahibidir. Tıpkı yolcu için memleketinde ve yolda sükûnet olması gibi bir hâldir. Yedi merteye için var güçle nefsten bağı kesmek gerekir (Siirdî, tsz: 2b). Aynı şekilde mutasavvıflar da nefis mertebelerini izah ederek nefsin eğitilmesi ve güzel hasletlerle donatılması üzerinde durmuşlardır.

Nefs aşamalarından ilki, nefis-i emmâre makamıdır. Eskiden olan bazı kötü huylar ve arkadaş bu mertebede bulunur. Tıpkı başka manalar ve malikler üzerine gerçekleştiği gibi kötü huylar aynı şekilde taalluk eder. Bununla beraber bu hâl, Hakk ile bâtili bilir ve takvâ, oruç gibi şer'î işlere koşar. Lakin o, ibadelerini gizlediği gibi, bazen de halk bilsin ister. Bu şekilde de ihlas sahibi olamaz. Bu aşamada daha önceden alıştığı gibi şeytanın gıdası vardır. Bu durumda nefis, teslim olmaz ve hâlin değişiminden korkar (Siirdî, tsz: 25b).

Siirdî'ye göre insan, şehvete ve noksanlıkta hayvana ortak olmuşsa zikredilen her mertebeden uzaktır ve bâtinin madde onun düşmanıdır. Yedi ismin ilki olan nefis-i emmâre, "Ene" (ben) ile başlar. En yüksekte aşağı iner. Bu durumda "Ene" en aşağıda başlar. Sonra en yukarı terakki eder. Yani, şehvani nefsin hassasiyeti onun hükmünde ve muvafakatindedir. Nefs, şehvetle birlikte hayvan güdüsünde olduğu müddetçe hevası ve lezzeti isyanı besler. Bu, en aşağılık durumdur ve gafilin rütbesidir (Siirdî, tsz.: 19a).

Ona göre kötü ahlâkların hepsi nefsin birinci mertebesinde mevcuttur. Pisliklerin kaynağı, iflasın menşei de ondadır. Kalple görmek Allah Teâlâ'nın kendisindedir. Güzel şeyleri idrak eden nefsimizdir. Lakin tabii şeylerle ve şehvi şeylere meyledilmemelidir. İnsanların ihsanı bozulup gitmiş, isyanı âdet hâline gelmiş; hayvanla kucaklanmış, noksanlıkta ve aşağılıklar içinde kalmıştır. Rahman'a hilaf ettiği şeyler hususunda şeytanın askeri olunmuş; bu nefis, hüsrânı istemezse en aşağı heva sevgisindedir. Yedi mertebede acıktığında çocuk gibidir. Şehvete hayvan gibidir, tuğyanda (haddi aşmada) zalim gibidir. Nefs, korktuğunda kedi gibi, güvenden de kaplan gibidir. Fakirlikten ve noksanlıktan korkar, Allah'ın dışında mahrum kalmaktan korkar. Bilakis, o eşyanın en kötüsüdür, bütün düşmanların en büyüğüdür. Bu konuda Peygamber Efendimiz (sas.) de "En büyük düşmanın iki yanın arasındaki nefstir." (Aclûnî, 1355: 2/143). "Küçük cihattan büyük cihada döndük. Büyük cihad, nefisle mücadeledir." (Aclûnî, 1355: 1/424-425.) şeklinde

buyurarak nefis-i emmâre'ye vurguda bulunmuştur. Bu durumdayken nefis, ahmak gibi bâtil ve Hak nedir ayırt edemez. Kendisi için hayırlı olanı bilemez, kötüyü iyiden ayırt edemez. Hevanın dışında bir şey yapmaya gücü yoktur. En büyük cihadla cihad edilmelidir. Ondan geleceklere karşı sakınılmalıdır. Mümkün olduğu kadar nefis rezil edilip aziz edilmemelidir (Siirdî, tsz.: 22b).

Nefs aşamalarından ikincisi, nefis-i levvâme'nin düsturlarıdır. Bu makam, karanlıklardan ve Allah'ın dışındakilerden utanma makamıdır. Bu makama zulumat hâkimdir. Nefsin kötülenmesi ve esareti söz konusudur. Orada nurların makamından mahcuptur. Öyle ki aynı şekilde levvâme makamında o, sırların makamından mahcuptur (Siirdî, tsz: 2b). Nefs, hakkı tadarsa arzuya taati isterse bu mertebeden kurtulur. Ancak bununla beraber nefse rağbet ve şehvete meyli varsa pişmanlık duyar ve onu kınar (Siirdî, tsz: 19a).

Siirdî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, "*Kendini kınayan (pişmanlık duyan) nefse yemin ederim; diriltilip hesaba çekileceksiniz*" (75/Kıyâme, 2). âyeti pişman nefsi anlatmaktadır (Siirdî, 2011:884). Her kim bu mertebeye ulaşırsa kendisine eziyet edenlere bile eziyet edemez ve herkesi sevmeye başlar. Hatta en kötü kâfirler bile sevilir. Eziyet edenlere ikramda bulunulursa tevâzu ortaya çıkar. Sonra ferahlık ve sevinç olur. Yüzün nurunda ve kalpte irfanla kalbi doldurur ve asli vatanlarına yakın olur. Hakk'ın apaçık güneşi, mutlak nura götürür. Kendini diriltiren şeyleri bilirse haberdar olur. Veradan kendini zenginleştirip karanlıktan kurtulursa hikmete ve nura doğru gidilir. Bu şekilde nurlar rütbesine, iyiler ve saadetler içine ulaştırır. Bu hâldeyken orada nefis-i levvâme olur, Hak irfanına ulaşılır. Bu seyr, Allah'adır, berzah ise Allah'ın mahlûkudur. Onun yeri kalptir, hâli muhabbettir. Şâyet orada sünnete uyulursa sapıttıran hevanın meylinde korunur (Siirdî, tsz: 19ab).

Nefs aşamalarının üçüncüsü sırrın sığınağı ve iyiliğe doğru ilham veren nefis-i mülheme makamıdır. Göz ile uyku arasında olan şeyin fark edilmesi gerekir. Nefs bu hâldeyken ilham alır. Âlem-i ervah insanı Fettâh olan Allah'a yürütür. Bu mertebe, insanı taate geri getirir ve değerlidir (Siirdî, tsz: 26b). Kur'ân'da geçen, "*Sonra da ona iyilik ve kötülükleri ilham edene yemin ederim ki...*" (91/Şems, 8) âyetiyle ilhamın kaynağının ilahî olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda hayır yolu ile şer yoluna cevaptır (Siirdî, 2011: 926). Bu makama yükselen insan-ı kâmil, ağıyara yaklaşmamalıdır. Ancak emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker cihetinden yaklaşılmalıdır. Beş duyu organı fâni alışkanlıklardan men edilmelidir. Eğer halvete devam edilirse iyi bir şey yapılmış olur. Bundan sonra, şehvetler, alışkanlıklar ve hevalar da unutulur. Halktan uzaklaşıp Hakk'a yaklaşılar. Hiçbir mahlûktan rahatsız olunmaz, konuşulardan elem duyulmaz. Bu aşamada insanın değeri yükselir, rahat olur, göğsü genişler ve ehil olur. Kalbinden ağzına doğru ilim nehirleri akar ve iyilerin mertebesine geçilir. Gayreti, himmeti, kuvveti yüksek olur. Kalpte şevk ateşi ve zevk nuru artar. Emsal âlemine doğru bu hâlde yürür. Bu durumda uyanıklık ve uyku arasında bir şey görünür (Siirdî, tsz: 26b).

Nefs aşamalarının dördüncüsü, nefis-i mutmainne hâlidir. Bu durumda ızdırap devam ediyor, nefse meyl de kalmıyorsa ve olan her şey unutuluyorsa mutmainneye yükseliş gerçekleşir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, "*Ey huzura kavuşmuş insan!*" (89/Fecr, 27) makamına Allah'ın zikriyle ulaşılır (Siirdî, 2011: 923). Görünen hâl aşktır, geride de ruh vardır. Gelen varidatlar zahir şeylerdir ve irfan giysileridir. Onların vasıfları, ilim, sabır, hilm ve şefkattir. Bu aşamadayken halkla ilişki kurmayı uzaklaşılmalıdır. Allah'ın muhabbeti hakkında kalp heyecanlıdır. Bu aşamada şiirler yazılır, haberler izhar olur ve âşiklar yetişir. Bu aşamadakiler zevk ve aşk ehli dirler. Şeytandan geleni de Rahman'dan geleni de bilirler. Bu mertebede yol belirir, perdeler incilir. Lakin bu, zayıf bir hâldir, yükseğe gücü yoktur. İçindeki geçmiş alışkanlıkları unutmamıştır. Hâsıl olan bu makam, kâmil için en aşağı rütbedir. Bu mertebelerde ilerlendikçe istekler azalır (Siirdî, tsz: 27a).

Nefs aşamalarının beşincisi, nefis-i râdiye'dir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, "*Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön.*" (89/Fecr, 28) âyetinde buyrulduğu üzere Rabbi tarafından sevaplardan dolayı verilmiş olan bir makamdır (Siirdî, 2011: 923).

Nefs aşamalarının altıncı ve yedincisi, nefis-i marziye ve nefis-i kâmile makamıdır. Bu açıdan nefis razı olunan konumundadır. Eğer daha sonra Hak için kendini tahsis ederse halkın irşadı ve nasihat için kâmile ile bililir, çalışır ve karar kılar (Siirdî, tsz: 21a).

Siirdî'ye göre kul ve Rabb arasında yetmiş perde vardır. Yedi nefis makamında da on parça, her parçada da on kısım vardır. Bu makamların hepsi çiğdir, sonrasında olgunlaşır. İlk on parça, zulmani, onun dışındakiler de nuranıdır. Zulmani olduğunda kalpte Rabbin izi kalmaz. Yaratılan heva tabiatından onda vardır. Çirkinlikten ve tutkunluktan zulmani örtüdür. Günah işledikçe pis pas tabakası ziyade olur. Huda'nın sıfatları kaplayınca kadar böyle devam eder. Her şeyi gören Rabbe yemin olsun ki aranızda hiçbir perde kalmaz O, Vâhidü'l- Kahhâr'dır ve diğerleri ile kahretmez. O, şimdi en yakınındadır ve arada hiçbir engel yoktur. Sonra yollar yok olur ve sâlik müstağni olur. Yani makamları geçtikten sonra perde kesilir, sülûk yolu kalmaz. Sâlik, nefisle mücahededen istiğna eder (Siirdî, tsz: 2b-3a).

Nefs tezkiyesi ile sâlik, Allah dışında bütün şeylerden infisal ederek nefsanî perdelerin keşfi ve âlemdeki bütün yaratılış perdesinin aralanmasını sağlar. Onun için melekût âleminin sırları tecelli olur. Allah Teâlâ'nın âyet-i kerimede buyurduğu gibi, "*O kimseler, bizim yolumuzda cihad ederlerse biz onları, yollarımızı*

za hidâyet ederiz." (29/Ankebût, 69). Yani bizim yolumuza, yine kendimize ulaştırırız demek istiyor. İnsan varlığının en bariz özelliği, iç içe bir tabiata sahip olmasıdır. Bu yapısıyla insan, bu kâinattaki varlıkların tümünden ayrılır (Kutub, 1992: 57).

Siirdî'ye göre zatî olarak nefis birdir. Ancak ameller, onu kısımlara ayırmıştır. Nefsi o yedi sıfatla, genişliğe, rahatlığa geçirmektedir. Nefis, bir sıfattan diğer bir sığata durmaksızın geçer, değişir. Ameller ile nakledip bir maddeden diğer bir maddeye geçer. En yüksek makama ulaşıncaaya kadar en hoş lezzetleri tadar. Kemalatla terakki edilirse saadette mutlu olunur. Rabbanî tecelliler ile haz sahibi olarak lezzetler içinde boğulur. İrfan sahiplerinden, fazl ve ihsan ehlinde olunur. Ondan sonra kıymet artarak saadet hâline dönüşür. Bu, Allah Teâlâ'nın vermiş olduğu en büyük nimettir. O, izzet, kadr, (kıymet), fahr ve azamet sahibidir. Tüm sınıflarda vasıflar ve âlem seyredilir. Ortaya çıkan hallerin mahalli, sonra faziletli ve ihlaslı olunur. Nefislerin ilki, kötülüğü emredendir. Nefsin bizim için seyri, faziletli kutsala doğrudur. Göęüs, yüceliğın yeridir, haller arasına meyildir. Yani nefsin yeri baştır. Ruhun sadrı oraya meyleder ve şahadet âlemini içinde barındırır. (Siirdî, tsz.:21b).

Nefis, sürekli ölçüyü aşarak arzularının tatmini peşinde koşar. Nefis, doyumsuz olduğundan zorluklardan ne kadar çok ızdırıp duyarsa duysun, arzulara karşı ihtirası artar ve sonunda kendi çöküşünü hazırlamış olur. İnsanın bundan kurtulması sadece kulluk bilinciyle sağlanabilir.

Nefis için kadir kıymet talep edilmemelidir. Hatta onu hiç olarak görmek gerekir. Onun için kızıp gıybet edilmemeli, eleştirilmemelidir. Nefse cefa verene yardım edilmeli ona düşman olan sevilmelidir. Nefste güzelliğ olsaydı rezil edilmezdi. Günahların en kötüsü, nefsi sevmektir. Ecirlerin en büyüğü, nefse buğz etmektir. Nefisinden razı olanın hâli çok kötüdür. Ona buğz eden çok mesuttur. Nefisinden razı olanın ilmi yoktur ve kendi nefesine kızan da cahil değildir. Günahları işlememizde nefse sabrederek, hayırlarla bağlayabiliriz. Nefis için rahat talep edilmez, taat üzere devam edilir. Şâyet nafîle, farz, sözde ya da fiilde de olsa Kur'ân üzere devam edilir. Allah'a ihsan ile duâ edilip Allah'a boyun eğilip yalvarılır. Allah'tan korkulup sabırsızlık göstermemek ümitli olmak gerekir. Allah katında takva ile gelinirse rahat dönülür. Allah katında isyanla gelinirse yalnız gelene noksanlık oluşur. Dünya hayatı gölgesinde devam eden için zillet kapısı gereklidir. Zillet, zillet münasebetinin kesilmesidir. Gölge ise ekseri bağlardan alakayı koparmaktır. Nefse zor gelen şey tercih edilmeli ki onunla ecir elde edilebilesin (Siirdî, tsz: 22b). Bu açıdan nefis terbiyesinin en aşkın amacı, amel ve taatin temeli takvaya ulaşmaktır (Muhâsibî, tsz.: 37).

Her nefis mertebesinin bir rengi ve kokusu vardır. İlk mertebenin rengi, farklı bir siyahtır. Mertebelere yükseldikçe o mertebenin rengi sâlike açılır. Mertebelerin remizleri vardır. Şahadet âleminde irfanla uğraşan kişinin kullanacağı dil, paradoksaldır. Tek bir dille hakikat ifade edilemez. Fenâ, bir şeyin aslına rücuunu ifade eder. Tasavvufta seyr u sülûk devamlıdır. Felsefe ve kelamın mümkünü'l-vücûd (arızı var oluş) dediğine tasavvuf karşı çıkar. Var olmak, vücûd sıfatı zatî bir hususiyettir. Her türlü arıza mülküne aittir. Bekaya gelince insan var olabilir. Bekaya varanlar, ancak ariflerdir. Arifler, fenâyâ çıkıp tekrar şahadet âlemine dönerler ki onlara baki, ricauallah denir (Kılıç, 2012: 43-44).

4. İnsan-ı Kâmil

Siirdî'ye göre insan-ı kâmil makamında iyilerin iyilikleri, mukarrebûnun kötülükleridir. Çünkü iyiler, takva sahibidirler. Allah'a taat ile ve dinlerini icra için uğraşırlar. Onlar, Hakk'ın şuhudunda gark olmuşlardır. İnsanlara fakr, korku, meşakkat ve eziyet verir. Ancak kâmil olan kişi bu eziyetlerden uzaktır. İnsan-ı kâmil halktan cereyan edenleri bilir ve görür. İnsan-ı kâmil Rabbi ile meşguldür. İçindeki sırdan dolayı herkes onu sever. Hakkında teşebbüs ettiği şeylerle beraber Allah ona kâfidir. Düşmanlarını mağlup eder ve Allah onu yüceltir, tuzaklarını ters çevirir. Kâmiller, eziyet, yorgunluk ve beladan uzaktırlar. Onlar nefislerini tamamıyla şehvetlerden uzaklaştırırlar. İyiliklerinin muhalefetiyle artık onların üzerinde nefsin kudreti kalmaz. Çünkü onlar, taat üzerine davranırlar. Lakin şehevî âdetlerden nefislerini ululamazlar. Nefsin lezzetlerinden vazgeçip âdetlerini terk ederler (Siirdî, tsz: 25b).

Siirdî'nin anlayışında kemale ulaşp nefislerini temizleyen insan-ı kâmiller, kötülüğe yaklaşmazlar. İnsan-ı kâmillerin yüce vasıfları talep edilmelidir. Bu şekilde onlara yaklaşılabilir. Kemale ulaşılması için Allah'ın razı olduğu şeylerle, tevâzu hâlinde daima Allah zikredilmelidir. İnsan-ı kâmillerin yüksek sesle ve şiddetle zikretmesi gerekir. Zikrederken el kaldırılıp göğse vurulmalıdır. Mümkünse zikir için kibleye dönülürse daha güzel olur. Bu hâldeyken sayısız fikirler insana gelir. Nitekim kalp, halk ile meftundur, doldurulmuştur. Kötü şeylerle, fiillerle, benzetmelerle, şekillerle doludur. Kalbi yaratanla meşgul edip içindeki her şey atılmalıdır. Kalbi halktan Hakk'a yöneltmek gerekir. Kâmil müminin kalbi, Rabbin evidir. Kötü şeylerden uzaklaşarak Allah'ın evi temiz tutulmalıdır. Allah'ı kalbe sığdırıncaya kadar böyle yapmak sâlik için farzdır. Allah'tan başka her şeyi kalpten atmadıkça, sırlar insana vacid olmaz. Hem zahir, hem bâtın bütün ağıyar terk edilmelidir (Siirdî, tsz: 26a). Siirdî'nin İnsan-ı kâmilin kalp temizliğine yaptığı vurgu önemlidir. Biz biliyoruz ki insanın gönlü, Allah Teâlâ'nın bilgi ve sevgisinin yeri, sırlarının barınağıdır. Kâinatın hülasası, özünün özü olan ve Allah'ı hakkıyla bilen insan-ı kâmidir ki onun gönlü, Cenâb-ı Hakk'ın evidir. İn-

san-ı kâmil, gönül âleminde öyle bir padişahdır ki bütün madde âlemi, onun hükmü ve buyruğu altındadır (Erzurumlu, tsz.:11-14.).

Siirdî'ye göre zikir ve manevi eğitimle kalp genişler, kâmile sahibi olunur. Yaradana taat ve sevgi kalpte zikredilir. Bu nur ismi ve evradı değildir, cem hâli, bekâbillâh'tır. Yeri gizlenmekte, âlemi ise vahdetle beraber kesrettir. Tıpkı Rabbanî Kutub Seyyid Şeyh Abdulkâdir-i Geylânî'nin söylediği gibi, "Kesrette vahdete şahid olunmalıdır." Burada seyr, Allah ile olur ve âlemi ise Allah'ın fethidir. Bu nefsin yeri gizlidir, hâli ise parlaktır. Geçen sıfatlarda ortaya çıkan sadece hayırdır. Bu yüksek makama ulaşan, Allah'tan gafil olmaz, taat ile yorulmaz ve bir an bile terk etmez. İnsan-ı kâmil, bütün âzâlarıyla elbette taate rücu eder. Ancak taatlarla beraber meşakkat vardır. Allah için sever ve nehyeder, irfan dergâhlarına dalar. Rıza gözüyle baktığı zaman öfkelenir, cefa gözüyle baktığı zaman ise mutlu olur. Zalim ya da kınayanın kınamasından da korkmaz (Siirdî, tsz: 34a).

Siirdî, insan-ı kâmilin vasıflarını şiir yoluyla da anlatmaktadır. Şöyle ki;
*Hilmini kullan devamlı çok da be had be kıyas
Göremezsen eğer bir münkeri beynel ünâs*

*Sen eğer görsen onun için cihat et bil bunu
El ile ya dil ile kalpte tağyir et onu.* (Siirdî, 1906: 165).

İnsan-ı kâmil, yumuşaklık kullanılarak ve devamlı kıyaslanarak insanlar arasında görülmeye çalışılmalıdır. Eğer insanlara arasında görülürse insan-ı kâmil için gayret edilmelidir. El, dil ya da kalpte kâmilin vasıfları edinilmelidir. Peygamber Efendimiz (sas.) bir hadisinde şöyle buyurur: "Kâmil mümin, Allah katında meleklerin bazısından daha şereflidir" (İbn Mace, Fiten, 6).

Siirdî'ye göre insan-ı kâmil hangi maksat için ihtimam gösterirse Allah Teâlâ onu muvaffak eder. Bu seçkin makamda daima "Kahhâr" ismi zikredilmelidir. Kahhâr ismi ise her kim furu' zikrin esmasını söylerse asıldan sayılmaz. Furu' altıdır. Bunlar, Hakk, Kahhâr, Kayyûm, Vehhâb, Fettâh, Bâsıt. Asıl ise Lâ ilâhe illallâh, Allah, Hû, Hayy, Vâhid, Azîz, Vedûd olmak üzere yedidir. Bu toplam on üç isim, Kadiri Tarikatı içindir. Seyyid Muhyiddîn Abdükâdir el-Cilî (ks.) bu esmaları okurdu ve havada dönerdi. Kutuplar için o isim kullanılır, talebelere hidâyet ederler. Nurlara, sırlara ve cezbeyle, keşfe doğru götürürler. Bu imdatla onları cehdden ve evraddan iğna ederler. Bu "Kahhâr" ismine devam edilirse tecelliyatın çeşitleri görülür. Sırların ve makamların sonsuz keşfi için irfan yakıtları çıkarılır, izan denizi görünür. Zat sıfatlarında boğulur, lezzetlerden dolayı hayretler içinde kalınır. Bu hâldeyken yakınlık ve ihsan kesilmez. Lakin zatın tecellisi men edilmiştir (Siirdî, tsz: 32b). İnsan-ı kâmilin kazandığı değerler, Kur'ân ve sünnetin bize göstermiş olduğu en üstün ahlâki meziyetlerdir. Akla gelen bütün erdemli, ahlâklı, iyi tavır ve düşünceler kazanılan değerlerin özeti sayılabilir.

5. Fenâ

Siirdî'ye göre fenâ hâli, ölmeden önce ölmek veya ölmeden önce uyanmaktır. Asıl manası, fenâ fillâh olup Allah'ın kapısında yok olmaktır. Ona göre bu uyanış, on hasletin elde edilmesiyle mümkündür.

Birincisi, insanı içindeki bedenden ve her şeyden uzaklaştıran tevbenin gerçekleştirilmesidir.

İkincisi, her iki dünyanın da arzularından uzaklaşmaktır. Yani bedenden, şehvetlerden ve onlara yönelişlerden uzaklaşmaktır.

Üçüncüsü, Vehhâb olan Allah'a yalvarıp, ölümler gibi sebepleri terk etmektir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur." (65/Talak, 3.) Nihai anlamda tevekkül hâlinde olmaktır.

Dördüncüsü, insan kendisine verilenlerle kanaat etmeli, israf etmemelidir.

Beşincisi, insan tüm benliğiyle teslim olup boyun eğerek mürşide hizmet etmelidir. Boyun eğmekten maksat, halktan uzaklaşmaktır, tıpkı ölünün yalnızlaşması gibi olmalıdır.

Altıncısı, gassâlin elindeki ölü gibi olup insanı meşgul eden tüm şeylerden uzaklaşılmalıdır. Bu hâldeyken arşın Rabbinî zikretmek gerekir. Kişi, dünyada olan tüm şeyleri terk etmeli, kalben ve lisanen de sürekli zikir içinde olmalıdır.

Yedincisi, uyanık olarak Allah Teâlâ'ya yönelmeli ve bir an dahi olsa O'ndan yüz çevrilmemelidir.

Sekizincisi, insana verilen peygamberliğin derecesi, gafil olunursa elden gidecektir. İnsan, kaybettiği şeylere tamah etmemeli veya geri dönmesini ummamalıdır. İnsan, nefsin isteklerine ve hazlarına karşı sabretmelidir.

Dokuzuncusu, nefis ile mücadele etmeli, Allah'ın insana seçtiklerine razı olup, sabırsızlanmamalıdır. Burada rıza, Allah'ın takdirine rıza göstermektir.

Onuncusu, lafzatullahı murakabedir. Allah'ın insana irade ettiği ne olursa olsun sevilmelidir. Lütfunu devamlı gözetmeli, uykudan uyanıp tesbih etmelidir. Allah'ın insana bir saatte verdiğini, itaatle yerine getirmek dahi mümkün değildir (Siirdî, tsz: 19b-20a).

Siirdî'ye göre fenâ yolu, seçimli bir yoldur. Tüm yolları kapsar ve yükselir. Bununla beraber muhakak özel bir yoldur ve tefekkür edenler içindir ve cahiller için değildir. Sâlik için evla olan, irfan sahiplerinin söyledikleridir. Fenâ'ya ulaşıncaya kadar tedricen yükselme olur. Fenâ'ya ulaşmak adına nefis terbiye edilmelidir. Nefis, kötüyü meyleder. Ateş, nefsin istekleriyle kuşatılmış, şehvetlerle gizlenmiştir. Cennet ise mesakkatli ve hoş olmayanlarla kuşatılmıştır. Fenâ'ya ulaşmak için nefis hapsedilip yavaş yavaş tedavi edilmelidir. Böyle yapıldığında nefis, insana koşarak gelir. Bu durumda nefis kontrol edilebilir. Nefis, biraz daha dizginlenirse sırlar ortaya çıkar. En çok ortaya çıkan da sırrın sırrıdır. En son aşamada nefis-i kâmile'ye ulaşıldığında fenâ hâli yaşanır (Siirdî, tsz: 20b).

Siirdî'nin anlayışında fenâ hâlindeki insanın Hakk'ın cemalini görebilmesi için bütün halktan uzak olması gerekir. Ancak, gözüyle gördüğünün dışında iki dünyada da bilmesi mümkün değildir. Bu hâldeyken dünyadan veya âhiretten bir şey gösterilirse onu tanır. Her ne zaman gizlenirse de onu tanımaz. Asla hayalinde dahi bulundurmaz. Kemale ulaşırsa râdiye nefis sahibi olunur. Bunun seyri Allah'ta, Allah'ın sıfatlarında seyr etmektir. Onun âlemi, lâhuttur ve yeri de sırrın sırrıdır ve belirtisi, hayadır. Şâyet onun vasıfları yapılırsa ve devam edilirse fenâfillaha ulaşılabilir. Bunun yeri, sırrın sırrıdır ve hâli de fenâ makamıdır. Bu şekildeki sâlike fenâ makamı verilir. Lakin buradaki fenâdan maksat, ilhamda hâsıl olduğu gibi değildir. Bilakis beşerî sıfatlara yaklaşma ve bekâ için hazırlanmadır. Fenâ makamı, tabi olduğu makamdaki kemalle hâsıl olan yakının hakkıdır. Fenâ hâlinde vasıflar bitmiş ve tamamlanmıştır. Fenâ'ya ulaşan, mekândan ve zamandan uzaktır. Vasıfları tam bir zühddür ve Allah'tan başka hiçbir şeye meyletmez. Fenâ sahibi mürid ihlas, vera' ve zühd hâlinindedir. Fenâ hâlindeyken kalp Allah'ın istemediğini istemez, kerih görür. Kendisini rahatsız edecek şeylere karşı kalpte hiçbir hareket olmaz. Allah'ın cemalinin nurunda hayrette kalmış bir hâlde her şeyden müstağni olur. Lâhut âlemi ile sırrın sırrı onun gıdası olmuştur. Bu hâldeyken kuvveti, sükûneti ve sırrın sırrı meydana gelir. İsteddiği şey eksilmez ve duâları reddedilmez. Aynı zamanda irfan sahibidir ve haya hâlinindedir. Ancak mecbur kaldığında istemeye yönelir (Siirdî, tsz: 29b-30a).

Siirdî'deki fenâ, aslında Allah'a ulaşma ve hiç olma anlamında kullanılmaktadır. Ancak bu hiçlik, İslâm dışı mistik öğretilerdeki anlamda değildir. Mesela, Hind mistisizminde hiçlik, yokluğu ifade ederken, İslâm tasavvufunda kul, fenâyla hiç olmaz; hiçliğin yerine Allah'ın sıfatları geçer. (Kara, 1995: 12, 333-335.)

Siirdî'ye göre fenâ hâlini yaşayan insan, Hakk tarafından kendisine ikramlarda bulunulduğu gibi halk tarafından da sevilir. Bu, o istediği için değildir, halkın ona zorunlu ikramıdır. Onlar istemese dahi halktan kendilerine hürmet ortaya çıkar. Bu ikram, makamından dolayıdır, zalimlere meyletmemek konusunda Allah Teâlâ'nın âyetine işaret etmektedir: *"Zulmedenlere meyletmeyin; sonra size ateş dokunur (cehennemde yanarsınız). Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur. Sonra (O'ndan da) yardım göremezsiniz!"* (11/Hûd, 113; Siirdî, tsz: 30b).

Siirdî'de fenâ hâlinin zikri devamlı yapılır. Bu hâldeyken öncelikle Hayy ismi zikredilmeli ki diri kalınup nefis fâni olsun. Fenâ arttıkça istekler azalır ve bekâ bahçesine girilir. Fenâ hâlindeyken asıl ve fer'i zikirler yapılır. Asıl zikirler devamlı zikredilmeli bazen de fer'i olanlar zikredilmelidir. Yedi makamda zikredilen bu isimler fer'idir. Fer'i zikirler ile asılların tayini aynı şekildedir. Tıpkı bazı şeyhlerde olduğu gibidir. Mesela, Şeyh Abdulkâdir-i Geylânî'nin (ks.) yanında zikredilen yedi asıl ve altı fer'idir. Bunlar, Hakk, Kahhâr, Kayyûm, Vehhâb, Fettâh, Bâsî'tır. Onların hepsi harfler adedi üzerinedir. Lam, elif, lam, elif, ha, elif, lam, lam, elif, elif, lam, lam, elif, ha'dır. Tıpkı bazı tasavvuf şeyhlerinde olduğu gibi, asıla tabi olup bazı fer'ide okunarak yapılması gerekir (Siirdî, tsz: 30b).

Siirdî'ye göre fenâ âlemi, âlem-i şahadettir ve yeri gizli, hâli de hayrettir. Allah'ın şeriatı üzerine bina edilmiştir. Çünkü o, dönüş makamıdır. Vasıflar tamamlandığında eşraf zümresine girilir. Yüce Allah'ın izni ile Allah'a seyredir. Allah'ın tertemiz şahadet âlemine yükseliş gerçekleşir (Siirdî, tsz: 30b).

Fenâ hâlindeki insan, Allah'ın mahlûkatına lütfederken beraberinde Allah'ın emrini tazim eder. Zatiyla onlara meylederek onları karanlıktan çıkarır. Bu makamda hem Hakk'ın hem de halkın sevgisi vardır. Bu sevgi, tarifsiz şekilde burada toplanmıştır. Dünyevî gözle kâmil insan, normal bir insandan ayırt edilmez. Zatı halkla beraber sırrı da Hak ile beraberdir. Allah Teâlâ ona verdiği her şeyi yine onun için icra eder, bazen verir bazen de vermez. Göze öyle görünür, haktır, doğrudur, toplamıştır, eleştiriden sıkılmaz, övgü ile de sevinmez. Bu haletlerin öncesinde sonsuz şeyler gelir. İkramların müjdesi sonunda tamamlanır. Taatlerin sünnetlerinde gelen hediyeleri görür. Bu durumdayken Rabbin hululü şeklinde düşünülmemelidir. Bu hâlde düşülürse zındıklıktır ve kusurlu inkâr ehlinde olunur. Allah Teâlâ, Mevla'mızdır, bazılarının içine girmesinden münezzektir (Siirdî, tsz: 31a).

Yüce Allah'ın varlığının birliği (tevhid) ile fenâ arasında alaka vardır. Nitekim tevhid "kusûdî" ve "şuhûdî" şeklinde iki kısımdır. Kusûdî tevhidde kul ile Yüce Allah'ın iradeleri birleşir. Çünkü kul, O'nun iradesinden ve kastından başkasını kast etmez. Böylece O'nun iradesinde fâni olur. Buna aynı zamanda "fenâ fi'l-kusûd" denir. Şuhûdî tevhidde ise kendinden geçen kulun Hakk'tan başkasını görmemesi, her şeyi O'nun tecellisi olarak görmesi söz konudur ki buna da "fenâ fi's-şuhûd" adı verilir. Bunların hepsini

kapsayan, Yüce Allah'tan başka hiçbir varlığın tanınmaması anlamına gelen kavram ise "fenâ fî'l-vucûd" şeklinde ifade edilmektedir (Kara, 1995: 12, 334).

Siirdî'nin fenâ anlayışında Vâhidu'l-Kahhâr Allah'tır ve ağyar onun içine dolmaz. Fenâ'yı tadan ki-
sideki sesler, Allah'ın hoşnutluğuna dönüşür. Kuvvetlerin toplamı, hidâyet nurları olarak görünür. Fenâ'ya
ulaşan Hakk'ın dışında kalanları işitemez, göremez ve tadamaz. İllaki Allah'ın rızası ile O'na yakın olmak
budur. Bunların manası fenâfillâh'tır ya da bekâbillâh'ın manasıdır. Taat ile Allah'a yaklaşması tasvir etmek-
le bilinmez. Bilakis bu dereceyi tadan, yorulmaksızın bilir. Şeriatın hükümlerine önem veren, tarikatların
kapısına yapışmalıdır. "Hayy" isminden sonra "Kayyûm" ismi de zikredilmeli ki zikredilen şeyler devamlı
olsun. Fenâ ile iftihar edilen şeylerin hakikatine kâmil insan suretine ulaşılır. Bu makamda zikrin usûlü bir-
dir. Nuru beyazdır, ortaya çıkmaz, ulaşma hâli ve yeri, sırrın sırrı ve âlem-i melekût olup seyr Allah ile be-
raberdir. Kayyûm fer'indedir ve ikisinden de pınarlar akar. Bu muhkem bir lütuftur ve bu, azim bir sırdır.
Bu, Hazreti Allah'a son derece yakın olmaktır. Ubûdiyet aynasında rubûbiyet için olanlar vardır. Ubûdiyet
aynasında ubûdiyet gereği şeyler zuhur eder. Rubûbiyette de rubûbiyet gereği şeyler zuhur eder. Allah'ın
ihtiva ettiği şeyler, insandaki gizliliktedir (Siirdî, tsz: 21a).

Siirdî'nin tasavvuf anlayışında fenâ makamı bir uyanıştır. Bu uyanış ise tevbe, zühd, tevekkül, kana-
at, teslimiyet, zikir, seyr u sülûk, nefis terbiyesi, sabır ve murakabe adındaki on hasletin elde edilmesiyle
mümkündür. Fenâ'ya ulaşmak adına nefis terbiye edilmelidir. Fenâ'ya ulaşanların vasıfları tam bir zühddür
ve Allah'tan başka hiçbir şeye meyletmez. Fenâ sahibi ihlas, vera' ve zühd hâlidir. Fenâ hâlinin zikri
devamlı yapılı. Bu hâldeyken Hayy ismi zikredilmeli ki diri kalıp nefis fâni olsun. "Kayyûm" ismi de zikre-
dilmeli ki zikredilen şeyler hak edilsin. Fenâfillâh ya da bekâbillâh'ın manasıdır.

6. Zühd

Siirdî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm'deki, "Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin
kadınlar, taate devam eden erkekler ve taate devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve
sabreden kadınlar, mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan
erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler
ve zikreden kadınlar var ya işte Allah, bunlar için bir mağfaret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır." (33/Ahzâb, 35)
âyetinde bahsi edilen kişiler, dilleri ve kalpleriyle Allah'ı zikrederler. Allah nimetlerin en küçüğünü dahi
taatlerinden dolayı verir. Bu kimseler zühd hayatı yaşayan Müslümanlardır (Siirdî, 2011:625-626). Yine
Kur'ân'da geçen, "Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Muttaki olanlar için âhiret yurdu
muhakkak ki daha hayırlıdır. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?" (6/En'âm, 32) âyeti de zühd sahiplerinin övüldü-
ğü ve zahid olmak için dünyadan uzaklaşılması gerektiğini hatırlatmaktadır (Siirdî, 2011:198).

Siirdî'nin zühd anlayışında Cenâb-ı Allah'ın dışındakilerin terk edilmesi esastır. Zühd için hevadan,
ağyardan uzaklaşılması ve bunlardan hiçbir hayır beklenmemesi gerekir. Ağyarın zararlarından da şikâyet
edilmemelidir. Onlar ölü gibi kabul edilmeli, geçip giden gölgeler gibi farz edilmelidir. Her kim fâni dünya
malı ile gurur duyarsa o aşırı gidenler gibidir. Dünya, alçaklıkla veya fakirlikle nefsi zillate düşürür. Zühd
sahipleri ise, Mevla'dan gaflete düşmezler. Zâhidler bilirler ki Allah Teâlâ, muktedirdir, evladır ve her iste-
diğini kolaylıkla yapandır. Zühd sahipleri, şehvetlerden ve gaflete düşmekten sakınmalıdırlar. Allah
Teâlâ'ya duâ etmekten de vazgeçmemelidirler. Muhakkak O, mutlak Fâil'dir ve kul istese de istemese de
dilediğini verir. O, kulunu zengin kılar (Siirdî, tsz: 7b).

Siirdî'nin anlayışında zühd ile haz alınır. Zühd istenirse dünyevî hallerden uzaklaşılması ve O'nun
dışındaki her şeyden soyutlanmak gerekir. Zühd sahibi kimse, kendi nefsinden vazgeçip kendi bedeninden
çıkıp ayrılmalıdır. Başka bir ifade ile dünyadaki her şeyle bağıni koparabilmelidir. Kendi nefsini dünyevilik-
ten tecrit ederek zühd elde edilir. Bu tecrit, Allah dışındakilerden uzaklaşmak şeklinde olmalıdır. Zühd ile
ulaşılan mertebede îmanda ziyadeleşme meydana gelir. Bu zühd hâli sevilirse kişi geriye tekrar dönmez ve
îmânı artmaya devam eder. İmânı bir hâlden başka bir hâle dönüşür ve bu durumda şeriat daha fazla gözetil-
tir (Siirdî, tsz: 8a).

Siirdî'nin zühd anlayışına benzer ve farklı görüşler önceki dönemlerde de söz konusu olmuştur. Me-
sela, Ahmed b. Hanbel, zühdü üç kısma ayırır. Birincisi haramı terk etmektir ki bu avamın zühhdüdür. İkinci-
si helal şeylerden fazla olanı terk etmektir ki bu havassın zühhdüdür. Üçüncüsü ise Allah'tan alıkoyan meşga-
leleri terk etmektir ki bu da ariflerin zühhdüdür (Kuşeyri, 1993: 117).

Zühd sayesinde halkın nazarından uzaklaşıp Hakk'ın nazarına yakınlaşma olur. Umulur ki zühd
ile dünya sevgisi biter, Allah Teâlâ'nın sevgisi ve sırrı yer bulur. Nitekim Resulullah (sas.) hadîsinde buyu-
rur: "Ölmeden önce ölünüz." (Aclûni, 2/ 291). Burada istenen, ölümden önce isteyerek bütün isteklere doğal
bir şekilde karşı gelmek, kendini kurtarmak ve her şeyden kaçmaktır. Aynı şekilde istenen odur ki bütün
lüzumlu ve istenenlerden uzaklaşmaktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, "Nefse ve onu düzgün bir biçimde
şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene and olsun ki nefsini
arındıran kurtuluşa ermiştir" (91/Şems, 7-9) ile "Nefsini arındır" (74/Müddessir, 4) âyetlerinde vurgulanmak

istenen, nefslerin hesaba çekilmeden önce hesaba çekilmesidir. Zühd için yaratılıştan beri insanın içinde olan fakrın açığa çıkması gerekir. O'na ulaşmak için de acele edilmemelidir. O'nun dışındakilerden uzaklaşılmalı ki fenâ'ya ulaşılsın. Gayret edilirse kalpteki örtü kaldırılır. Zühd vasıtasıyla insanın razı olduğu verilirken eziyet veren de uzaklaştırılır veya bela ile imtihan olunur ve nimet ile lezzetlendirilir (Siirdî, tsz: 8b).

Zühd ile ubûdiyetin zevkine varılabilir. Ubûdiyet, ahde vefa ve sınırların korunması, mevcudiyete razı olunması ve zorluklara sabredilmesidir. Şâyet zühde O'nunla yakınlaşmaya devam edilip gayret edilirse yaklaştıkça yakınlaşılır. Zühd gerçekleştirilmezse çürümüş cesede dönüşülür. Bu duruma düşeni kurtarmaya dahi gerek kalmaz. Zühd sahipleri saadet ehlinden olur. Şâyet kalbi Allah'ın sevgisi kuşatırsa artık ağyar için orada hiçbir sevgi söz konusu olamaz. Allah'tan çekinerek kalbe muhabbetini doldurmak, ağyardan da boşaltmak gereklidir. (Siirdî, *Minhâc*, vr. 9a.) Bu konuda Resulullah (sas.) da "Dünyaya rağbet gösterme ki Allah Teâlâ seni sevsin; insanların ellerinde bulunana (nimet ve imkânlar) rağbet etme ki onlar da seni sevsin" (İbn Mâce, Zühd, 1) şeklinde buyurarak zühdün önemine işaret etmiştir. Nitekim âyet-i kerimede, "De ki Allah'ın kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kim haram etti? De ki o, dünya hayatında inananlarıdır, kıyamet günü de yalnız onlarıdır" (7/A'râf, 32) buyrulurken, dünya hayatının bizatihi kendisi kötülenmemektedir. Kötülenen, mal ve mülkün âhireti unutturması (24/Nûr, 37), dünya malına güvenerek bunun kibir ve gurur malzemesi olarak kullanılması, üstünlük vesilesi olarak değerlendirilmesidir. O nedenle dünyadan, kulu Allah'tan uzaklaştırdığı ölçüde uzak durulmalıdır (Fazlur Rahmân, 1976: 10).

Zahidin haramlara yaklaşmaması, helalleri de dikkatle yapması gerekir. Ona göre amel, tamahsız söz ve izzet olmaksızın hiç kimse gerçekten zühde erişemez. Siirdî, kendini dünyadan uzaklaştırmayı tercih etmektedir. Zühd anlayışında zühd sahibi fakirlik içinde olduğunda isyan etmemeli, sabretmeli ve yalnızca Allah'tan yardım istemelidir. Ona göre zühd sahibi kişi, tümüyle kendini salih amellere vermelidir.

7. Takvâ

Siirdî'ye göre Allah'a ulaşmada her kim kendine bir yol tutmuşsa muvaffak olmuştur. Bu maksatla atılan her adım, ancak Allah'a yakınladır. Bütün nefis sahipleri için takva, üç şekilde olur. Birincisi, en sade takva ehli-dir ki zahir olan ameller ve ağırlıklı olarak şeriatın sınırlarında olanlardır. Devamlı cihad, Kur'ân, oruç ve namaz hâlinedirler. Bu ibadetler hakkıyla yerine getirilmelidir. Ancak bu hâlde Rabbin sırrına ulaşamayacağı gibi kalpte keşf de mümkün değildir. İkincisi, ebrarların yoludur ve çok meşakkatle yürünür. Bâtınlarını tamir eder, riyazattan, güzel olmayan şeylerden fitneler içindeki kalp temizlenir. Bu durumdayken güzel olmayan, ahlâkın değişmesi söz konusudur. Temizlenmesi ise kalbin saflaşması, ruhun tecelli etmesi ve çabalamasıyla olur. Üçüncü yolda olanlar ise Allah yolunda kuşlar gibidirler. Bu yol, akli çok olanların yoludur, ateş gibi cezbedicidir. Bu yolda varidat aniden zuhur eder. Bunun dışında kalan yollar azdır. Hayret içinde olanlar için gerçek yoldur (Siirdî, tsz: 19b).

Takva sahipleri, şehvetleri beslemek maksadıyla değil, kuvvet bulup kulluk gerçekleştirmek için yiyip içerler. Takvalı kişi, verilenlere razı olur ve edebini muhafaza eder. Takva sahibi, halkın bulaştığı haramlardan yemez, içmez. Haram yiyip içen kimsenin Hakk'a duâsı kabul olmaz. Davranışların kötüsü, tamamıyla karnı doyurmaktır. Peygamberimiz (sas.) de az yeme hakkında ısrarlı tavsiyelerde bulunmuştur: "Âdemoğlu, midesinden/karnından daha şerli/fena bir kapı doldurmamıştır. Belini doğrultacak birkaç lokmacık ona yeter. Yok, birkaç lokma ile yetinmeyecekse (nefsinin galebesiyle) ille de midesini dolduracaksa hiç olmazsa karnının üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğine/suya, üçte birini de nefesine ayırsın; üçte birden fazlasına yemek koymasın" (Tirmizî, Zühd, 47/2381; İbn Mâce, Et'ime, 50/3349). Çok yemek, insanı tatlardan uzaklaştırır ve halkın haram yolundan Hakk'a ulaşamaz. Kalbin makamları için az yemek tercih edilmelidir (Siirdî, tsz: 15a).

Siirdî, takvalı olmaya engel olan ve insanı helak eden organlar üzerinden takvayı izah eder. Özellikle ferc ve bâttan bahsetmiştir. Nitekim Resulullah (sas.) bu konuda şöyle buyurmuştur: "Her kim bana namusunu ve dilini koruyacağına dair garanti verirse ben de ona cennetin verileceğini garanti ederim" (Buhârî, Rikâk, 23). Yani takva sahipleri namusunu haramdan, midesini haram yemekten, dilini de kötü sözden korumalıdır ki kurtulabilsin.

Siirdî'ye göre midenin üçte birlik kısmını ya da midenin sadece yarısını doldurmak gerekir. Aynı zamanda bu haslet, tıp ve hikmetten hariç değildir. Takva sahipleri yeme içme alışkanlıklarını azaltabilmelidirler. Çünkü günahların ve zevklerin kaynağı midenin tokluğudur. Midenin iştahı, yalancı bir iştahdır. Akıl sahipleri için yemenin sonuçları ibret vericidir. Takva sahipleri bunlara dikkat ederek yükselebilir. Hayvan ve akılsızın en aşağısı iradesinin noksanlığından kaynaklanır. Mide sebebiyle zinaya da düşülür (Siirdî, tsz: 15b).

Siirdî, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, "Ey îmân edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin" (3/Âl-i İmrân, 102) âyetini, "Allah'ın haram kıldıklarından uzak durup helallerin peşinden koşmak suretiyle emirlerine riâyet edenler takva sahibidirler" (Siirdî, 2011:104). şeklinde tefsir eder. Başka bir âyette de "İşte âhiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz" (28/Kasas, 28/ 83) hitabını da "En güzel akıbet, takva sahiplerindir. Buradaki takva sahipleri"

rinden kasıt, Allah'ın razı olduklarıdır." şeklinde yorumlar (Siirdî, 2011:585).

Takva sahipleri için makam sevdası da kötülenmiştir. Çünkü bu sevginin peşinden koşanlar helak olmuştur (Siirdî, tsz.:15b). Takvalı kişi, halkın hilesine önem vermemeli, Hakk'ı halkta, Hakk'ı da halkta görmelidir. Ne halkta Allah'ı görmek, ne de Hakk'ta halkı görmek birbirine mani değildir. Takva hâli, sözlerin esaretinden kurtulmuş mutmain bir hâldir. Takva sahipleri bu itminan makamında hasıl olur. Takva sahipleri sıkıntılara karşı sabırlı, kadere razı ve şükürdardırlar. Bu dereceye ulaşıncı bir karış bile Allah'tan uzaklaşmaz. Şer'î işlerin hükmünden vera' ve takva vasfından ayrılmak istenmez. Ancak Efendimiz'in ahlâkıyla ahlâklanınca kalp lezzetlenebilir. Takva sahipleri irfanla yücelir, daha önceki muzdariplikleri kalmaz. Temkin ve heybet, sakinlik elbiseleri giyer. Hakikatlerin künhünden sonra inkişaf lar verilir. Masivadan uzaklaşıp kalp sırlarıyla donatılır (Siirdî, tsz.:28b). Siirdî'nin takva anlayışı avamın, havassın ve evliyanın takvası şeklinde özetlenebilir. Takva ehli kendi durumuna göre, yaptıkları ameller çerçevesinde Cenâb-ı Allah'a yaklaşırlar. Siirdî'nin takva anlayışı genel tasavvuf ehlininki ile paralellik arz etmektedir.

Sonuç

Çalışmaya konu olan ve ideal insan beklentilerine hizmet eden Siirdî, daha çok medrese müderrisliği yani mollalık yönüyle bilinmektedir. O, hayatı, eserleri ve düşünceleriyle kendi çağının ilim ve fikir hayatına yön veren âlimler arasında yer almaktadır. Yazdığı ilmî eserlerle kendi dönemindeki medrese ehlinin, ilmî çevrelerin dikkatini çekerek hoca ve talebelerin ilim ve fikir dünyalarının şe-killenmesinde etkili olmuştur.

Siirdî, ehliyetli ve liyakatli bir âlim olarak ilimde telifin değerini keşfetmiş ve ömrü boyunca devam ettiği eğitim öğretim faaliyetlerinin yanı sıra otuz civarında eser telif etmeyi başarmıştır. Siirdî'nin bir medrese müderrisi olduğu ve mesaisinin büyük bir kısmını bu yöndeki çalışmalara ayırdığı önemli bir gerçektir. Çalışma sonucunda onun tasavvuf anlayışı şu şekilde değerlendirilebilir.

1. Uzun sürecek seyr u sülûk süreci, mürşidin rehberliğinde olmalıdır. Mürşid, seyr yolunda en büyük yardımcı durumundadır. Seyr u sülûk yolculuğunda her mürîd, mürşide muhtaçtır. Seyr esnasında; sâlik için, mürşid, takvimlendirme (zaman planlaması), himmet, ihvan ve esmaların zikri gereklidir.
2. Siirdî'nin nefis ve nefsin yedi aşaması hakkındaki görüşleri, genel tasavvufi literatür çerçevesinde şekillenmiştir. Ona göre nefsin temizlenmesi, eğitilmesi ve kemale ulaşması gerekir. Nefsinin kötülüğünden ve nefis-i emmâre'den nefis-i kâmile'ye ancak mürşid gözetiminde ulaşılabilir.
3. Fenâ makamı, bir uyanıştır. Bu uyanış da tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, teslimiyet, zikir, seyr u sülûk, nefis terbiyesi, sabır ve murakabe adındaki on hasletin elde edilmesiyle mümkündür. Fenâ'ya ulaşmak adına nefis terbiye edilmelidir. Fenâ'ya ulaşanların vasıfları tam bir zühddür ve Allah'tan başka hiçbir şeye meyledilmez.
4. Onun anlayışında günahkâr kişi, günahlardan sonra hemen tevbe etmeli, geciktirmemelidir. Tevbeyi geciktirmek de başka bir günaha sebep olur.
5. Zahidin haramlara yaklaşmaması, helalleri de farkındalıkla yapması gerekir. Ona göre amel, tamahsız söz ve izzet olmaksızın hiç kimse gerçekten zühde erişemez. Zahid kişi, tümüyle kendini salih amellere vermelidir.
6. Ona göre takva, kişinin Allah karşısında acziyetinin farkında olması, kendine karşı dürüst olmasıdır. Takva başlangıçta şüpheli şeyleri, daha sonra da Allah'tan uzaklaştıran şeyleri terk etmektir. Siirdî'nin takva anlayışı avamın, havassın ve evliyanın takvası şeklinde değerlendirilebilir. Takva ehli kendi durumuna göre, yaptıkları ameller çerçevesinde Cenâb-ı Allah'a yaklaşırlar.

Siirdî, bir mutasavvıf ve şair olarak, insanın düşünce ve eylem birliği üzerinde durarak, insanı hem ruhi, hem de ameli açıdan zirveye çıkaracak önemli ilmî önerilerde bulunmuştur. İnsana bu açıdan yaklaşan Siirdî, hayatı boyunca insanların kemalatı yolunda büyük çaba sarf etmiştir. Siirdî'ye göre tasavvuftaki bütün kavram, konu ve ibadetler insan-ı kâmil yolunda yürüyen mümin için birer araçtır. Yegâne maksat, Allah rızasını kazanmaktır. Bunun için insan namaz, oruç, zekât ve hac gibi amelleri derin bir şuur içinde yerine getirmelidir. Siirdî, yaşadığı hâli, genelde şiir üslûbuna ve özgünlüğüne güçlü bir şekilde yansıtmak hususunda ve tasavvufun birçok konusuna, özellikle sâlikin kişilik oluşumuna getirmiş olduğu yorumlarla önemli bir sûfidir.

KAYNAKÇA

- ABDULKAHHÂR, Şeyh (tsz.). *Terceme-i Menâkıbu'l-Ceddinâ*, Sibğatullah Sevgili'nin Şahsi Kütüphanesindeki Yazma Eser.
ACLÜNİ, İsmail b. Muhammed (1355). *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye.
ARASTEH, A. Reza (2000). *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, Çev.: Bekir Demirkol-İbrahim Özdemir, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
ATALAY, Ömer (1946). *Siirt Tarihi*, İstanbul: Çeltut Matbaası.
BAĞDÂDİ, Muhammed Emin (1951). *Hediyetu'l-Arifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, İstanbul.
BİLMEN, Ömer Nasuhi (1974). *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul: Bilmen Yayınları.
BURSALI, Mehmet Tahir (1334). *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Amire.

- BURSALI, Mehmet Tahir (1910). "Molla Halil Siirdi", *Sırat-ı Müstakim*, İstanbul: Terâcim-i Ahvâl.
- DESUKÎ, Ali Nebi Salih (2007). *el-Molla Halil es-Si'irdî ve Menhecuhu fi'l İspati'l Akâidi'l İslâmiyyeti min Hilâl Manzumetihi Nehcu'l Enâm*, Erbil: Dâruspirez.
- ERZURUMLU, İbrahim Hakkı (tsz.). *İnsân-ı Kâmil*, İstanbul: Hisar Yayınları.
- FAZLURRAHMÂN (1976). *İslâmiyet ve İktisadî Adalet Meselesi*, Erzurum: AÜİİE. Yayınları.
- GÜNER, Dilaver (2006). *Abdulkadir-i Geylânî*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- KARA, Mustafa (1995). *DİA, "Fenâ"*, İstanbul.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza (1993). *Mucemu'l-Müellifin*, Beyrut: Müessesetu'r-Risale.
- KILIÇ, M. Erol (2012). *Tasavvufa Giriş*, İstanbul: Sufi Yayınları.
- KILIÇ, M. Erol (2011). *Anadolu'nun Ruhu*, İstanbul: Sufi Yayınları.
- KONUR, Himmet (2005). "Mesnevî'de Mürid-Mürşid İlişkisi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara.
- KORKUSUZ, M. Şefik (2007). "Siirt'in Manevî Mimarlarından Üç İsim", *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri*, İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- KUŞEYRÎ, Abdulkerim (1993). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tah.: Maruf Zerrîk - Abdulhamid Baltacı, Beyrut.
- KUTUB, Muhammed (1992). *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*. Çev.: Bekir Karlığa, İstanbul: İşaret Yayınları.
- MUHÂSİBÎ, Ebû Abdullah el-Haris b. Esed (tsz.). *er-Riâye*, thk. Abdulkâdir Ahmed Ata, Lübnan.
- MUTAHHARÎ R. (2001). *Nehcü'l-Belâğa Üzerine*, Çev.: Cafer Bendiderya, İstanbul: Kevser Yayınları.
- ORNSTEİN, Robert (2001). *Yeni Bir Psikoloji*, Çev.: feray Işık-Erol Göka, İstanbul: İnsan Yayınları.
- PAKİŞ, Ömer (2005). "Molla Halil Siirdi", *DİA*. İstanbul.
- PAKİŞ, Ömer (1996). "Molla Halil es-Siirdî ve Tefsirdeki Metodu", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- PAKİŞ, Ömer (2007). "Doğu Medrese Geleneği ve Molla Halil es-Siirdî", *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri*, İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- SİİRDÎ, Halil (2011). *Basîretü'l-Kulûb fi Kelami Allâmi'l-Çuyûb*, thk. Sibğatullah Sevgili, İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- SİİRDÎ, Halil (tsz.). *Minhâcu's-Sünneti's-Seniyye fi Âdâbi's-Sulûki's-Sûfiyye*, Sibğatullah Sevgili'nin Şahsi Kütüphanesindeki Yazma Eser.
- SİİRDÎ, Halil (1906). *Nehcu'l-Enâm*, Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü, 06 MK. Yz. A 5771.
- YÜCER, Hür Mahmut (2004). *19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- ZİRİKLÎ, Hayreddin (1984). *el-A'lam Kâmûsu Terâcimu Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-Arab ve'l-Mustaribîn ve'l-Müştşrikin*, Beyrut: Raru'l-İlmî'l-Melâyin.